

Евгениј П. НАУМОВ (Москва)

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИОТ ЕПОС И ПРОБЛЕМИТЕ НА СРПСКОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ*)

Проблемите на историчноста на јужнословенската епска поезија, соодносот и врските на епосот со историското минато на балканските Словени, разјаснувањето историската основа на содржината на епските песни и верноста на одразот на реалните настани и личности во народната епска традиција, нивното осмислување и трансформација во народната поезија, влијанието на таа епска слика на минатото врз другите области од народното творештво, врз процесот на формирањето на националната идеологија на Јужните Словени¹⁾ — сите овие прашања повеќепати се осветлувале или засегаале во оваа или онаа мера од многумина учени (историчари, истражувачи во областа на литературата, фолклористи) од разни земји, кои го запирале своето внимание врз материјалите од јужнословенскиот фолклор, во прв ред — од српскиот и бугарскиот епос. Меѓу, речиси, недогледно опширната литература по дадениот круг проблеми можат да се најдат и специјални студии посветени на одделни песни или пак на цели циклуси (на пример, на косовскиот циклус, на песните за Крали Марку)²⁾ и трудови што го разгледуваат достапниот за објасну-

*) Наслов на оригиналот: Е. П. Наумов, „Южнославянский эпос и проблемы серпского средневековья“, Славянский и балканский фольклор, Академия наук СССР. Институт славяноведения и балканистики. Издательство „Наука“, Москва 1971. (Сепарат) Статијата се објавува во согласност со авторот. (Прим. на ред.)

¹⁾ Види, на пример: С. А. Никитин. Общие черты и специфические особенности формирования славянских наций в XIX в. (преимущественно на южнославянском материале). Зб. „История, культура, фольклор и этнография славянских народов“. М., 1968, стр. 76—76; М. Динић. О Трношском родослову. Београд, 1931; и др.

²⁾ Види на пример: С. Новаковић. Српске народне песме о боју на Косову. „Годишњица Н. Чупића“, кн. II. Београд, 1878, стр. 97—177; И. Руварац. Цар-Немање благо. (Приложак испитивању српских народних песама). „Зборник Илариона Руварца“, св. I. Београд, 1934, стр. 524—529; М. Г. Халанский. Южнославянские сказания о Кралевице Марке в связи с произведениями русского былевого эпоса. (Сравнительные наблюдения в области героического эпоса южных славян и русского народа), т. 1—4. Варшава, 1893—1896; А. Гавриловић. Историска сећања у неким народним песмама о Кралевићу Марку. „Глас Српске Краљевске Академије“, LVIII (37). Београд, 1900, стр. 115—141; Јов. Н. Томић. Мотиви у предању о смрти краља Вукашина. „Статји по славяноведению“, вып. 1. СПб., 1904, стр. 170—183; истиот. Историја у народним епским песмама о Марку Краљевићу, I. Песме о Муси Кесе-

вање материјал од историските песни и во вреќа со тоа — историската веродостојност на зачуваните епски комплекси.³⁾ Во тие трудови, не секогаш еднакви по својата вредност и кои честопати се повторуваат еден друг во толкувањето на историските прототипови на епски ликови, различните сижеа на песните и нивните циклуси се веќе сопоставени со сведоштвата од првобитните историски извори (меѓу таквите сижеа посебно место зазема таканаречената Косовска легенда што ја слика битката на Србите со Турците — османлии на Косово Поле во 1389 г.). Од авторите на овие трудови направена е идентификација на многу од јунаците во песните со личностите што реално постоеле во периодот на српското средновековие, искажани се повеќе значајни мислења и хиптези по однос на историзмот на епосот во целост. Не мали заслуги во изучувањето на сета оваа проблематика им припаѓаат на видните претставници на таканаречената критичка школа на српската буржоаска историографија (Ст. Новаковиќ, Ил. Руварац, Јов. Томиќ). Оваа работа ја продолжуваат современите југословенски историчари кои се занимаваат со изучувањето на фолклорните материјали.⁴⁾ Неодамна се појавија изданија на средновековните извори во кои е делумно одразена сижетната основа на песните од тоа време.⁵⁾

џији и Ђему Брђанину. Београд, 1909; В. Ѓоровић. Милош Војиновић. „Зборник у част Богдана Поповића”. Београд, 1929, стр. 110—115; С. Матић, Порекло косовских песама кратког стиха. „Зборник Матице Српске за књижевност и језик”. Нови Сад, књ. 1, 1954, стр. 7—25; Тр. Ѓукић. Први извори и развој косовске етике у стварању епосеје о Косову. „Трећи конгрес фолклориста Југославије”. Цетиње, 1958, стр. 101—105; Б. Крстић. Постапак и развој народних песама о Косовском боју. „Трећи конгрес фолклориста Југославије”, стр. 83—99; Н. И. Корнеева. Образ Крали-Марко в болгарских народных песнях. „Литература славянских народов”, вып. 7. М., 1962, стр. 144—177; и др.

³⁾ Види, на пример: Н. Гальковский. Сербский народный эпос. Сумы, 1897; П. Попович. Обзор истории сербской литературы. СПб., 1912; Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни. „Сербский эпос.” М.—Л., 1933; истиот. Сербский эпос и история „Советская этнография”, 1948, бр. 3, стр. 90—107; истиот. Идејно содржание сербского эпоса. „Труды Ин-та этнографии”, новая серия, т. XIII, 1951, стр. 303—360; истиот. Сербский эпос, т. I—II. М., 1960; В. Ѓурић. Српскохрватска народна епика. Сарајево, 1955; истиот. Антологија народних епских песама, т. I. Нови Сад—Београд, 1958; М. Браун. Историческая действительность в южнославянской народной эпической поэзии. — „Известия АН СССР”, серия литературы и языка, т. XXII, вып. 6, 1958, стр. 527—533; И. Н. Голенишев-Кутузов. Эпос сербского народа. М., 1963 [сп. рец. на Н. И. Кравцов: „Вестник МГУ” (филология), 1966, бр. 2, стр. 73—79]; истиот. Косовская легенда. „Известия АН СССР”, серия литературы и языка, т. XXIII, вып. 3, 1964, стр. 213—228; и др.

⁴⁾ М. Динић. Реља Охмучевић. (Историја и предање). „Зборник радова Византолошког института”, књ. IX. Београд, 1966, стр. 95—117; и др.

⁵⁾ Види, на пример: Константин Михаиловић из Островице. Јаничарове успемене или Турска хроника. Београд, 1959, стр. XXXI—XXXII, XXXIX—XLI; „Бранковићев летопис”. Београд, 1960; и др.

Не се намалува интересот на историчарите и фолклористите СССР кон епската тематика (пред сè кон руските билини). Звните работи на советските истражувачи предизвикаа интензна дискусија.⁶⁾

Па сепак состојбата и степенот на изученоста на проблемите историјата на балканскиот фолклор, во денешно време, по ше мислење, не би можеле да ги сметаме за напoлно задоволучки. Постојат значителни несогласувања во оценката на истoзмот на епосот (како на рускиот, така и на јужнословенскиот). Ини од авторите практично го одречуваат присуството во тој адр од народното творештво на реални историски податоци, пожувајќи се на митолошките мотиви на епосот, анахронизми што дат потекло од далечните времиња на првобитното општествено тројство.⁷⁾ Други истражувачи го признаваат епосот во извесна мара како одраз на историската стварност.

Југословенскиот историчар В. Коровиќ, кој не еднаш се акал на проблемите од српскиот фолклор, врз основа на анализата на ликот на Милош Воиновиќ (од добро познатата песна Кенидбата на цар Стефан“) и на неговиот историски прототип — српскиот феудалец од XIV в., пишува дека „што се однесува на Воиновиќи и нивната позиција, во народната песна има доволно реално“. И понатаму, зборувајќи за проблемот на историзмот на епосот во целост, В. Коровиќ определува: „Сметаме дека тие историски елементи, имајќи го предвид во тој број сето наше наследство од минатото — и политичкото, и културното, и литеатурното — ги има многу повеќе одошто се мислеше досега.“⁸⁾

Продолжувајќи ја својата мисла, тој одбележува дека многу мотивите и ликовите од епосот „што со задоволство ги толкуле само со митолошките елементи имаат честопати конкретно историски излезни точки. Да се најдат и установаат тие — не е когаш лесно и сигурно; повеќе одошто во други случаи овде се потребни и голема начитаност и повеќе различни и честопати

⁶⁾ Види, на пример: Б. А. Рыбаков. Древняя Русь. (Сказания. Былины. Летописи). М., 1963; В. Б. Вилинбахов, Н. Б. Энгватов. Где была „Индия“ русских былин? ... „Славянский фольклор и историческая действительность“. М., 1965, стр. 99—108; Я. Пропп. Об историзме русского фольклора и методах его изучения“. Ученые записки Ленинградского государственного университета“, вып. 339, серия филологических наук, вып. 72. Русская литература, 1968, стр. 5—25; Р. С. Липец. Эпос и легенда. М., 1969. За дискусијата по повод книгата на Б. А. Рыбаков и неговата примемка со В. Ј. Пропп и Б. Н. Путилов, види исто така во зб. „Источниковедение. Исторические и методические проблемы“. М., 1969, стр. 440—441 (во статијата на А. А. Зимин „Трудные вопросы методики источниковедения Древней Руси“) сп. то таму, стр. 43, заб. 142 (во статијата на С. О. Шмит „Современные проблемы источниковедения“).

⁷⁾ Види, на пример: И. Н. Голенищев—Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 7—242 [сп. критиката на Н. И. Кравцов: „Вестник МГУ“ (филология), 1966, No стр. 79, а исто така посочените во заб. 6 трудови].

⁸⁾ В. Коровиќ. Милош Воиновиќ, стр. 114. Сп. исто така: Д. Костић. Песма верном слузи. (Прилог проучавању народног епског песништва нашега.) „Глас српске краљевске академије“, CLXVIII (86), 1935, стр. 137—199.

мошне сложени методи на работа. Нис бездруго признаваме дека исклучиво историскиот метод не е доволен за решавањето [ните проблеми. — Е. Н.], но да се работи без него — значи да с лишиме од оние значајни податоци што можат да укажат на епохата или средината за кои зборуваат песните или на тоа — ког тие vznikнале. Вината во голема мера е и во самите историчари и тоа не во некој друг туку токму во Руварац, зашто тие, не искористувајќи ги докрај сите свои средства, прибегнувале кон други комбинации. Задачата на историската наука во овие изучувања е сосем јасна: таа треба да создаде основа за натамошни истражувања на специјалистите од другите области, отако ќе ги објасни материјалите [историските извори. — Е. Н.] и доколку тоа можно, сткако ќе ги устрои фактите“.⁹⁾ Со многу од ставовите на В. Коровиќ, како што нам ни се чини, не може да не согласиме. Треба да одбележиме дека воопшто проблемите на српскиот епос (особено во последно време) мошне малку го привлекувале вниманието на историчарите што ги изучуваат проблемите од српското средновековие и прашањата од историјата и културата и општествената мисла на тоа време.

Во врска со постоењето на сериозни несогласувања во оценката на историчноста на српскиот епос во целост постојат и мали празнини и недостатоци во конкретните изучувања на овој круг прашања. Пред сè, фактички, речиси, исцело престана натамошната работа врз одделувањето и анализата на реалните историски податоци и имиња во епските песни (работа, заснована врз изучувањето не само на познатите од порано туку и на дур неодамна пронајдените историски сведенија и споменици)¹⁰⁾. Закономерна последица на ова е и честото повторување во работите од последните години на низа погрешни ставови (на пример тврдeњето за постоење на некакви божемни „анахронизми“ — т. н., за што поподробно ќе кажеме подолу). Како второ, досега не е направено нужното уточнување на постојните во литературата идентификации на епските јунаци и нивните фолклорни оценок врз основа на подробно изучените историски факти (особено н оние историски детали што послужиле како прототипови на епските ликови, на пример, на кралот Марко и др.). Не се проверен врз материјалот од првобитните извори анахронизмите (вистинските и измислените) што се откриени во епските песни од мнзгумина истражувачи.

⁹⁾ В. Коровиќ. Милош Војиновиќ, стр. 114—115.

¹⁰⁾ Види, на пример: Р. Ковијаниќ и И. Стјепчевиќ. Културни живот старо Котора (XIV—XVIII век), кн. 1. Цетиње, 1957, стр. 141—151 (за епскиот ковач Невак и за неговиот можен прототип мајсторот за мечеви кој живеал во Котор во втората половина на XIV в.); К. Балабанов. Новооткриени портрети на кралот Марко и кралот Волкашин во Марковиот манастир. „Културно наследство“, III. „Културно историско наследство во СР Македонија“, IX, Скопје, 1967, бр. 3, стр. 47—66; Р. Ивановиќ. Новооткриени натписи Краљевића Марка у Призрену. (Шта сведоче дрвени дани?) „Политика“, 14. IV. 1968, стр. 18; и др.

Најпосле, во денешно време во дадената област од изучувањата на балканскиот фолклор нема ни обиди да се репродуцира и смисли во целост (макар и како хипотеза) процесот на одрачувањето на средновековната историја на Јужните Словени во епосот. До извесна мера такви цели си поставувале многумина истражувачи во XIX и XX в., а во наше време, на пример, Б. А. Рибакџов со работата врз руските билини. По наше мислење, таквата хронолошка доследна паралелна анализа на епските текстови (посветени на оваа или онаа епоха или на настани што заслужуваат внимание) и на соодветните историски првоизвори ветува многу и за истражувачите на балканското народно поетско творештво и за историчарите. Таквиот правец на работата (дури при изучувањето на одделни песни или на нивните комплекси) ќе овозможи izdelување на историски поверодостојни песни. Нив ние можеме со соодветни оградувања да ги наречеме „првобитни“ или поблиски до опишуваниите настани и лица. Ова ќе открие можност не само за изучување и користење на епосот како историски извор (се разбира, не од прв ред и не секогаш сигурен), но и за подлабока анализа на процесите на генезата на епската поезија, посебно на прашањето за времето на пројавувањето на познатите нам епски циклуси што ги сликаат настаните од XIV — XV и следните векови. Таквото изучување ќе дозволи да се суди за натиштата од еволуцијата на епските песни и за нивната улога во изборот на определени обрасци од народната поетска мисла и со самото тоа за создавање со помошта на фолклорот на историските претстави, историската идеологија на широките народни маси од јужнословенските земји во XVIII — XIX в.

Наполно, се разбира, што во дадениов случај сосем е неопходно сестраното сопоставување на епските текстови со материјалите од наративните споменици на XIV — XVIII в. (дофалните злова, житијата, летописите, родословите) и со историско-уметничките дела (првите грбовници и сл.). Ова, од своја страна, како што ни се чини, би дало извесна основа и за многу поопштојно разгледување на прашањето за судбината на таканаречуваните историски веродостојни песни кои повеќе или помалку точно ги одразуваат историските настани, како и на создадените, можеби, наскоро по нив. Таквото споредбено-историско изучување на овој жанр би дозволило поуверено да се суди за можностите од изучување (до XVIII—XIX в.) на некои варијанти и мотиви од доста архаичната епска традиција што ги избегнувале острите трансформации и измени по своето возникнување и не се смешале со подоцнежните и историски многу помалу веродостојните епски комплекси и теми. Во бројот на таквите подоцнежни легенди можеме да ја споменеме и Косовската легенда и необично популарните до крајот на XIX в. преданија за божемното предавство на Вук Бранковиќ, за злочинечкото убиство на царот-маченик Урош од узурпаторот Волкашин и др.

Во оваа статија ние ќе се допреме само до некои праша од таа необично многострана и широка проблематика, ограничајќи се пред сè на сижета од еден од најважните периоди историјата на српското средновековие — епохата на распаѓање на Српското царство од времето на Стефан Душан, создавање на неговата територија голем број нови феудални држави и феудални поради таа раздробеност мошне скоро ќе се најдат под урот на османските завојувачи. Оваа историска граница — втората половина на XIV в. — се јавува, како што одбележувале многу проучувачи на српскиот фолклор, и како мошне значајна во развитокот на српскиот епос зошто, имено, во тоа време, по сè што се гледа, почнале да се создаваат првите песни што со својата тематика ги предвествуваат познатите циклуси (косовскиот, песни за Марко и Волкашин) и постепено ги истиснувале старите попки преданија и споменот за поранешната династија на Неманџиќи.¹¹⁾ Песните за Немањки се малубројни и неверодостојни Дојдениите до нас дела од овој циклус несомнено се од доста подоцнежни (веројатно црковно) потекло. Косовскиот, пак, циклус создаден во познатата форма, веројатно, исто така во XVIII в. е доволно добро е изучен. Сето тоа нè тера да се свртиме кон текстовите на песните што го одразуваат времето на Душанови наследници — цар Урош V и другите нему современи феудални управувачи (Волкашин, Марко, Балшиќи, Вук Бранковиќ и други) кои за поткрепа на својата власт очигледно имале потреба од славопојки и блескави генеалогии што ќе најдат одраз потоа извесна мера и во народниот еп.¹²⁾

Сосем е природно што, обрнувајќи се кон епските текстове посветени на настаните од српската историја во втората половина на XIV в., ние треба да ги проследиме основните тенденции во политичката историја на оние земји што влегувале во Српското царство од времето на Душан.

Како што е познато, веќе наскоро по смртта на Душан (1 декември 1355 г.), во 1356 г. избувнува жестока меѓусебна борба на различните групи од владеачката класа (српските, грчките, италијанските банските феудалци, нобили на Српското приморје) која доведува до распаѓање на таа војно-административна целост која обединила различните области. Тие се одликувале една од друга по етничкиот состав, економските врски и политичките интереси, по својот однос кон центарот на социјално-економскиот развиток. Јужните области

¹¹⁾ Види, на пример: П. Попович. Посоч. дело, стр. 67; Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 38; И. Н. Голенищев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 2.

¹²⁾ Види, на пример: И. Н. Голенищев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 2.

¹³⁾ Сп., С. Мијужковић. Летопис попа Дукљанина. Титоград, 1967, стр. 107. (види исто така нашата рецензија на тоа издание: „Советское славяноведение“ 1969, бр. 4, стр. 107).

Српското царство се стремелé кон Византија или кон воспоставување на своја самостојност (Епир, Тесалија, јужна Македонија), но не кон спојување со, всушност, српските земји во кои со растењето на феудалниот посед исто така се засилувале сепаратистичките стремежи (особено во Зета и северо-западна Србија).

Распаѓањето на Српското царство, што се одвивало во условите на феудалните војни и навлегувањата на војските од соседните држави (Унгарија, Византија), во зависност од перипетичките на жестоката борба на централната власт и центробежните сили, ту се забавувало за извесно време, ту одново се забрзувало. Овој процес доведува до коренити промени во политичкото устројство на Србија, северна и централна Македонија, Зета каде во втората половина на XIV век се појавуваат цела низа крупни и ситни феудални држави и феуди, ефемерни и поцврсти кнежевства.

Утврдувањето точната последователност на тој процес од распаѓањето на Душановото царство, објаснувањето позициите на одделните меѓуслоевии од феудалниот врв, политиката на новите кнезови и влади, за жал, наидува на големи тешкотии обусловени од сумарното изложение на настаните од тоа време во српските и византиските наративни извори. Податоците од српските летописи и родослови за тоа време фактички се ограничуваат само на описот на судбината на Урош V и Лазар, а значајните историски дела на современиците — Византијци (Никифор Грегора, Јован Кантакузен) го завршуваат своето течно раскажување со настаните од 1357—1358 г. Притоа фактите на Н. Грегора и Ј. Кантакузен, како и на Епирската хроника (делумно и на „Историјата“ на Лаоник Халкокондил), ја осветлуваат главно положбата во јужниот (грчкиот) дел од државата на Стефан Душан.

Очигледно, центробежните сили внатре во Српското царство сè повеќе растеле уште во последните години од управувањето на Душан (т.е. во 1350—1355 г.), а пролетта 1356 г. се излиле во форма на жестоки судири и феудална анархија... Грегора вака ќе ја окарактеризира положбата во Српското царство во тој период: „Во почетокот на пролетта [1356 г. — Е. Н.] веќе беше мртов господарот на Трибалите, кралот на Србија [Душан — Е. Н.] и затоа државните работи таму му донесувале на младиот наследник на државата [т.е. на Урош. — Е. Н.] неспокојства и опасности — не само од наместниците на неговата земја и од градовите туку и затоа што Никифор, синот на грофот Кефалинија, итно се упатил кон акарѓаните и етољаните“, а потоа, продолжува Н. Григора, откога го потчинил Епир ја зазел исто така и Тесалија.¹⁴⁾

¹⁴⁾ „Nicephori Gregorae Historia Byzantina“, vol. III. Bonnae, 1855, стр. 556—557 (сп.: Г. Дестунис. Историческое сказание инока Комнина и инока Прокла о разных деспотах эпирских и о тиране Фоме Прелумбове Комнине, деспоте. СПб., 1858, стр. 6, 9).

Несомнено дека освојувањето на Епир и Тесалија од Никифор Дука (наследникот на епирските деспоти и зет на Јован Кантакузен) во почетокот на 1356 г. го засилило феудалниот сепаратизам во Српското царство откако го поткопува авторитетот на управувањето на цар Урош, ги оживило византиските симпатии во Јужна Македонија и го направило можно истапувањето на Симеон, Душановиот полубрат, кој исто така претендирал на царскиот престол. Тоа уште повеќе ја заострило положбата на потполна феудална анархија во другите области од српската држава чие единство веќе во првата половина на 1356 г. станало фиктивно, а владеачкиот врв се расцепил на две главни партии — приврзаници на Урош V (синот на Душан) и приврзаници на Симеон кој се провозгласил за цар во г. Касторија (југозападна Македонија).

На периодот на најголемите успеси на Симеон во борбата против Урош (1356 г.) се однесува познатиот извадок од „Историјата“ на Јован Кантакузен: „Кон тоа време и кралот, господарот на Трибалите [т.е. Душан. — Е. Н.] умре и меѓу Трибалите се распаамтеа не мали расправи. Симеон пак, кралевиот брат, тогашен управувач на Акарнанија, пројави претензии над сета држава на Трибалите кон која покажуваше повеќе интерес и во таа работа имаше голем број помошници од редовите на трибалската аристократија. И Урош, кралевиот син, војуваше против чичкото поради татковата држава“.¹⁵⁾ Таа борба на двајцата членови на Немањикевската династија за царскиот престол била повод за отцепување на мнозина феудалци што се стремеле кон самостојност и всушност го означува, како што покажува Јован Кантакузен, распарчувањето на Српското царство (кое веќе се лишило од Епир и Тесалија) на голем број самостојни и полусамостојни поседи. Како што пишува Ј. Кантакузен, „Елена, неговата мајка [на Урош. — Е. Н.], еднакво не потчинувајќи му се ни на синот ни на Симеон, мажовиот брат, потчини под себе многу градови и откако собра околу себе поголема воена сила управуваше по своја волја, не војувајќи ни со тој [Урош] ни со другиот [Симеон] и не сојузувајќи се во војната“. Уште повеќе, понатаму во „Историјата“ на Ј. Кантакузен ние читаме дека најмоќните велможи, откако ги потчинуваат земјите на послабите феудалци веќе учествувале во таа војна на Урош со Симеон само како „сојузници и пријатели“, а не како нивни потчинети вазали.¹⁶⁾

Мошне интересно е што некои феудалци дури не брзале да си избераат свој сизерен од двајцата цареви — соперници „туку ги чувале своите сили за она што ќе дојде од исходот на борбата (— Е. Н.) за да му пријдат на оној што ќе победи. Значи, распад-

¹⁵⁾ „Joannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV“, vol. III. Bonnæ, 1832, стр. 314.

¹⁶⁾ Исто таму, стр. 314—315.

нувајќи се на чилјада делови, тие (Србите) ги продолжуваа своите расправи.¹⁷⁾ Сепак успесите на Симеон (Синиша) биле кратко-трајни и веќе во почетокот на 1357 г. надмоќта во борбата на претендентите му припаѓала на царот Урош и на групата аристократи на чие чело стоел тој. Урош V и неговата влада (на чело со царицата Елена и кесарот Воихна) успеале да сплотат поголем дел од феудалците, ја сочувале во свои раце Србија, Зета и речиси сета Македонија, ограничувајќи ја сферата на влијанието на Симеон и неговите приврзаници само на Албанија и југозападна Македонија.

Откако ќе ја извојува оваа победа, владата на Урош од почетокот на 1357 г. започнува упорно да ја спроведува политиката на консолидација на царството и зацврстување на централната власт. Таа настојувала да си обезбеди поддршка од приморските градови на Зета (пред сè од Котор) и Дубровник со признавањето на поранешните привилегии,¹⁸⁾ а верност од своите приврзаници во редовите на феудалната класа со штедро раздавање земји (имотите на следбениците на Симеон, на непокорните велможи, царските поседи и сл.).¹⁹⁾ Стремејќи се да се потпре на најверните феудалци, Урош V прави прераспределба на земјите и поседите („државите“), ги сменува намесниците, претприема сериозни обиди за ренесанса на големодржавната политика на својот татко, за воспоставување на поранешната големина на Српското царство (на југ, во несигурните грчки области се испраќаат нови одреди од српската војска, се водат преговори за сојуз со Никифор Дука и т.н.). Тој се обидува да ја запре до извесна степен феудалната анархија и на правото на посилниот — на аристократијата, да му ги спротивстави нормите на потврдениот од него Душанов законик.²⁰⁾

Зборувајќи за обидите за извесна стабилизација на државата, ние мораме да се запреме и на прашањето за социјалната база врз која можеле да се потпираат царот Урош и неговата влада спроведувајќи ја таа политика на консолидација на Српското царство. Несомнено е дека црквата (православната и католичката), чии поседи страдале во времето на жестоките внатрешни размирици, била заинтересирана за постоењето на единствена, силна државна власт. Кон тоа се стремеле и ситните и средните феудалци кои ги испитале врз себе, како што пишува Ј. Кантакузин, гнетот и прогоните од моќните велможи, тие нови полу-самостојни управувачи.

¹⁷⁾ Исто таму, стр. 315.

¹⁸⁾ С. Новаковић. Законски споменици српских држава средњег века. Београд, 1912, стр. 175—176, 187.

¹⁹⁾ Исто таму, стр. 310—314.

²⁰⁾ А. В. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка. Скопје, 1928, стр. 223.

Се разбира, таквата политика им одговарала исто така и на интересите на врвовите од градското население (во тој број и на трговците од Дурбовник), чија трговија, а честопати и самата безбедност ги спречувале и загрозувале феудалните војни и анархијата. Сепак, политиката на Урошевата влада само привремено можела да го запре распаѓањето на српската држава и поразот на Урош, кој во спротивставеноста на другите се потпираше само на феудалците, кој барал поддршка во градовите што соперничеле еден на друг (на пример, Котор бил во непријателство со Дурбовник), бил неизбежен. Во српските летописи постои една точна забелешка дека цар Урош, кој ги отфрлил советите од „старите“ и се потпираше на „младите“, на крајот на краиштата бил од нив (од „младите“) лишен од власта, како некогаш Ровоам, синот на јудејскиот цар Соломон.²¹⁾

Веројатно последен успешен потфат на владата на Урош било покорувањето од српскиот војвода Хлапен на г. Верија (јужна Македонија)²²⁾ и поразот на византискиот император Матвеј Кантакузин кој се кренал на југоисточна Македонија (1357 г.).²³⁾ Потоа започнува нова етапа во засилувањето на феудалната раздробеност на територијата од словенските области на Српското царство. Веќе во грамотата од 29 септември 1360 г. цар Урош за првпат ги спомнува одделените од „земјата на моето царство“ фактички самостојни, но формално уште под власта на царот нови кнежевства — Зета (во рацете на феудалниот род Балшиќи) и „државата на кнез Воислав“ (северозападна Србија и граничните реони).²⁴⁾

Сепак, овие две нови кнежевства не биле единствените државни создајќи што никнале во северозападниот дел на бившата држава од времето на Душан. Балшиќи, кои завладеале кон 1360 г. со сета Зета (истиснувајќи го очигледно другиот феудалец, некојси Жарко) и задржувајќи ја таму власта, сепак не успеале да го потчинат Котор, најважниот од приморските градови на Српското царство. Котор станал сосем самостоен, зачувувајќи ја дури до 1371 г. привидноста на политичките врски со номиналното царство за Немањики, а потоа дефинитивно се одделил од Србија поминувајќи под сизеренитетот на Унгарија (1371 г.) и подоцна на Босна (1385 г.).

²¹⁾ Љ. Стојановиќ. Стари српски родослови и летописи. Београд, 1927, стр. 82—85, 286.

²²⁾ Г. Дестунис. Посоч. дело, стр. 8 (по сè изгледа, г. Верија бил заземен во почетокот на 1357 г. — сп.: С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава..., стр. 313 — во грамотата од 1357 г. за поларувањето на приходите од соседниот г. Китрос).

²³⁾ „Nicephori Gregorae...”, vol. III, стр. 564; „Joannis Cantacuzeni...”, vol. III, стр. 322—332.

²⁴⁾ С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава..., стр. 182.

Северозападните краишта што граничеле со Босна веќе во 1358—1359 г. се одделуваат во политички поглед. Овде, во Подриње и Захумје се појавил во својството на управувач „големиот челник“ на цар Урош — некојси Димитриј (умрел на 6 март 1359 г.).²⁵⁾ Веројатно, по смртта на овој владетел неговите посеи (Подриње и др.) ги зазел кнезот Воислав Воинович кому во средината на 1359 г. му припаѓале соседните со поседите на Дубровник области (Захумје, Требиње). Политичката самостојност на северозападна Србија и граничните реони од српското приморје се зачувувале и по смртта на кнезот Воислав (1363 г.). Поседите на неговата вдовица ги присоединил жупанот Никола Алтомановиќ,²⁶⁾ братанец на Воислав, кој ја обединил под своја власт големата територија од Дубровник до Рудник (северна Србија). Дури во 1373 г. кнежевството на Никола Алтомановиќ било уништено, а неговите земји разделени меѓу кнезовите Лазар, Балшиќи и Босна.

Основните области на Србија, спротивно од големите кнежевства на Балшиќи (во Зета) или Димитриј, Воислав и Никола Алтомановиќ (во Српското приморје и северозападна Србија) сè до средината на 70-те години од XIV в. очигледно им припаѓале на многубројни ситни и крупни феудалци.

Меѓу нив се изделувале угледните, блиски до царот Урош, личности — кнезот Лазар (кој во 1370 г. за кусо го одзел г. Рудник од Никола Алтомановиќ), челникот Муса (Мљса) и Радик Бранковиќ. Во северна Србија имало, веројатно, поголем број фактички независни феудалци. Двајца од нив — Никола Зоиќ и Новак Белоцрковиќ ги споменува Константин Филозоф во житието на деспотот Стефан Лазаревиќ. Подоцна, во 90-те години од XIV в., Никола и Новак се стремеле кон тоа да се ослободат од власта на Стефан Лазаревиќ. Покорувањето на Никола Зоиќ и Новак Белоцрковиќ (кои можеби биле вазали на Никола Зоиќ и Новак Белоцрковиќ) од кнезот Лазар, за што зборува Константин Филозоф, најверојатно треба да се однесува на средината од 70-те години на XIV в.

Речиси четврт век придунавската област Браничево му припаѓала на феудалниот род Растислалиќи;²⁷⁾ дури на крајот од 70-те години на XIV в. Радик Бранковиќ бил отстранет од кнезот Лазар кој го присоединил Браничево кон своите посеи.²⁸⁾ Како што покажува еден дубровнички документ (веројатно од почетокот на

²⁵⁾ Љ. Стојановиќ. Стари српски записи и натписи, књ. I. Београд, 1902, стр. 41 (сп.: УЗИС, т. XXVI, 1963, стр. 42).

²⁶⁾ М. Динић. О Николи Алтомановићу. Београд, 1932. Во другиот погоре посочен труд („Реља Охмучевић“, стр. 115—117) М. Динић се допира до мошне интересното прашање за присуството на ликот на Никола Алтомановиќ во српскиот епос, притоа — во најстарите (и најмалку зачуваните) песни и за влијанието на српските преданија од таа епоха врз делата на средновековните историографи — Л. Халкокондил и М. Орбини.

²⁷⁾ М. Динић. Растислалићи. „Зборник радова Византолошког института“, књ. 2. Београд, 1953, стр. 139—144.

²⁸⁾ Љ. Стојановиќ. Стари српски родослови... , стр. 287.

1361 г.), во тие реони од Србија веќе во тој период Рагислалаќи дејствувале како полновластни управувачи, давајќи им ги на Дубровчаните царинарниците под закуп (интересно е што документот зборува имено за „царинарниците на Рагислалаќи“).

За жал, единствено сведоштво за постоењето во Србија (во реонот на Крушевац) на уште една феудална „држава“ на некојси Срацимир е надгробниот натпис во с. Јаковље, кој кажува дека овде „во деновите на цар Урош, а во државата на Срацимир“ умрел Георги-Коста.²⁹⁾ Тој полунезависен феудалец Срацимир по сè изгледа потоа исто така бил отстранет или покорен од кнезот Лазар.

Друг исто толку неуспешен ситен управувач од времето на распаѓањето на Српското царство бил челникот Ивое кој согласно II житие на Стефан Дечански (веројатно 1356—1359 г.) го зазел Дечанскиот манастир (во југозападна Србија) и можеби некои други реони на Јужна и западна Србија.³⁰⁾ Можно е во Србија да имал сопствено кнежевство и жупанот Риг за кој знаеме само по неговата монета.³¹⁾

Во централна Србија по текот на р. Ибар биле распоредени поседите на уште еден полунезависен сопственик — на челникот Муса (Мљса), еден од блиските на цар Урош. Јадро на поседите на Муса, веројатно, била Брвеничката жупа (округ) која му била подарена од Урош во 1363 г. Оваа „држава“ на Муса и неговите синови Стефан и Лазар Мусиќи го чувала својот статус на одделена сè до крајот на XIV в.

Ние располагаме со мошне малку сведенија од српските историски извори за да можеме да заклучиме какви уште територии држел под своја власт самиот цар Урош (1356—1371 г.) во периодот на распаѓањето на Српското царство. Несомнено е дека во текот на распаѓањето на Душановата држава царскиот домен се смалувал мошне брзо и на крајот на краиштата во 60-те години од XIV в. во самата Србија Урош управувал само со дел од јужно-српската рамница (со г. Приштина, с. Штимље, можно е со реонот на градовите Ново Брдо и Пек — резиденцијата на српскиот патријарх и г. Призрен). Подоцна, по смртта на Урош (1371 г.), свој царски домен во јужна Србија, веројатно, бил разделен меѓу Вук Бранковиќ кој го добил поголемиот негов дел³²⁾ и кнезовите Лазар и Балшиќи.

Феудалната раздробеност, по сè изгледа, веќе во 60-те години од XIV в. владеела и во северна и во централна Македонија.

²⁹⁾ Љ. Стојановиќ. Стари српски записи. . . , књ. I, стр. 45.

³⁰⁾ Види подетално во нашите статии: „Кем написано второе житие Стефана Дечанского?“ (во зб. „Славянский архив“. М., 1963) и „Из истории русско-сербских средневековых связей“ (УЗИС, т. XXVI, 1963).

³¹⁾ Р. Марић. Студије из српске нумизматике. Београд, 1956, стр. 107.

³²⁾ Сп.: М. Динић. Област Бранковића. „Прилози за књижевност, језик историју и фолклор“. Београд, 1960, бр. 1—2, стр. 5—6.

каде фактички самостојни управувачи станале деспотот Јован Оливер кој почнал да кове сопствени пари, севастократорот Дејан (кој подоцна носел титула „деспот“) и други Душанови достоинственици. Мошне рано се одделил како самостојна феудална држава реонот на г. Охрид каде управувале севастократорот Бранко Младеновиќ, кесарот Гргур (околу 1361 г.), кесарот Новак (околу 1369 г.), жупанот Андреј Гропа (околу 1378—1379 г.).³³⁾

На голем број ситни кнежевства и феуди се распаднала и јужна Македонија: областа на градот Драма била сопственост на кесарот Воихна, градот Верија му припаѓал на Хлапен, градот Воден и областа Морихово — на Тома Прељубовиќ (до неговиот премин во Јанина во 1367 г., а потоа, по сè изгледа, тој феуд бил присоединет од Хлапен), градовите Сер и Мелник станале феуд на царица Елена (Елизавета), реонот меѓу градот Сер и Вардар бил присвоен од некојси Богдан. Оние области и градови од Северна и централна Македонија (Прилеп, Скопје, Радовиш и др.), кои кон средината на 60-те години од XIV в. уште се наоѓале под власта на цар Урош, по прогласувањето за крал на блискиот до него Волкашин станале јално на тоа ново кралство кое наскоро го вклучиле и градот Призрен (таа „узурпација“, извршена веројатно во согласност со Урош, се случила на крајот од 1365 г.). Речиси во исто време во Серското кнежевство место царица Елена (Елизавета) почнал да управува братот на кралот Волкашин — деспотот Угљеша (1365—1371 г.). Меѓу поситните македонски кнезови — вазали на Волкашин биле и кесарот Новак (во Охрид), севастократорот Влатко (во североисточна Македонија) и др. Тој „преврат“ на Волкашин и Угљеша конечно ја зацврстил победата на феудалната раздробеност на територијата од распадналото Душно ново царство.³⁴⁾

Така кон крајот на 60-те — почетокот на 70-те години од XIV в. се завршил процесот на раздразувањето на Српското царство кој сведочи за пропаѓањето на политиката на централизација, на запирање на центробежните сили, што се спроведувале при Урош V, како и порано при Душан. Фактот што распаѓањето на империјата на Стефан Душан не довело до формирање на една единствена држава на сите словенски области или барем до единство на секоја од нив (т.е. на Србија, северна и централна Македонија и Зета), дозволува да укажеме на извесната сличност на судбината на Јужните Словени со историскиот развиток на средновековна Германија за која Ф. Енгелс пишува: „...недовол-

³³⁾ Види, на пример: Ѓ. Иванов. Български старини из Македонија. Софија, 1931, стр. 39, 42. За Бранко Младеновиќ и Гргур види во нашата работа „Феудалниот сепаратизам и политиката на Душан во 1342—1355 година“. — „Историја“, Скопје, 1968, бр. 2, стр. 70—71.

³⁴⁾ За доаѓањето на власт на Волкашин и Угљеша сп.: Г. Острогорски. Серска област после Душанове смрти. Београд, 1965, стр. 3—18 (види исто така нашата рецензија: „Византискиот временник“, т. XXIX, 1968, стр. 304—307).

ниот индустриски, трговски и селскостопански развиток на Германија го правеле неможно секое сплотување на Германците во единствена нација . . . , допуштајќи само месна и провинциска централизација . . . , затоа носителите на таа централизација внатре во раздробеноста — кнезовите — го сочинувале единствениот staleж во чија корист требала да биде секоја промена на суштествените општествени и политички односи“.³⁵⁾

Навистина, дури во 80-те и 90-те години од XIV в., кога низа ситни кнежевства и феуди веќе исчезнале од политичката карта на Србија, Македонија и Зета, најкрупните феудални држави (на пример, кнежевствата на Лазар, Дејановиќи, Балшиќи) уште не ги биле обединиле сите земји на овој или оној дел од бившото Српско царство. Така, на пример, на почетокот од 80-те години на XIV в, кнез Лазар успеал да потчини поголем дел, всушност од српските земји (Рашка), отстранувајќи ги Радик Бранковиќ, Срацимир и присоединувајќи некои поседи на Никола Алтомановиќ. Сепак централна Србија се наоѓала под власта на Муса, јужна Србија — во рацете на Вук Бранковиќ и Константин Дејановиќ.

Во северна и централна Македонија надвор од границите на кнежевството на Дејановиќи (кое ги вклучувало североисточна и југоисточна словенска Македонија и југоисточна Србија — реонот на Врање) си останувале областите на градовите Скопје (под власта на Вук Бранковиќ), Прилеп (посед на кралот Марко) и Охрид (кнежевство на жупанот Андреј Гропа). На истиот начин на крајот од XIV в. се зачувала политичката раздробеност на Зета: зетското кнежевство на Балшиќи не го вклучувало Котор, а во 1392 — 1398 г. исто така и Будва со околината (тие земји биле отпрвин посед на Црнојевиќи, а во 1396—1398 г. — на моќниот босански велможа Сандал Храниќ).

Заедно со тоа втората половина на XIV в. се карактеризира не само со распаѓањето на единствената империја и со образувањето на голем број нови феудални држави, но и со — што било закономерна последица од пропаѓањето на единствената држава — засилувањето на експанзијата на соседните феудални држави (Унгарија, Босна, Византија, на Турците-османлии, Венеција) кои постепено ги заземаат областите од бившото Српско царство. Како што одбележавме погоре, веќе во 70-те години од XIV в. под власта на Босна поминале северозападна Србија, дел од српското приморје (Конавље, Требиње), а подоцна исто така градот Котор и дел од Зета со градот Будва.

Веќе почнувајќи од 70-те години од XIV в. (и особено кон крајот на 80-те и почетокот на 90-те години) српските кнежевства во јужната, византиската половина од државата на Душан (во Македонија, Епир, Тесалија, Албанија) едно по друго ги снемума

³⁵⁾ К. Маркс и Ф. Енгелс. Сочинения, т. 7, стр. 434.

юд нападите на грчките и албанските феудалци, а потоа на турците завојувачи. Така по загинувањето на кралот Волкашин и цеспотот Угљеша во бојот со Турците на р. Марица (1371 г.) во составот на Византиската империја одново влегле поседите на Угљеша (реонот на градот Сер и Струмица) кои во 1383 г. биле присоединети од султанот Мурат I.

За периодот на експанзијата на Византија во 70-те години од XIV в. била очигледно карактеристична цела низа сукоби со месните словенски феудалци (веројатно, со Дејановиќи, кралот Марко), но потоа се забележува зближување на византискиот император со македонските владетелци кои, како и византискиот „василевс“, веќе станале даночни обврзници и вазали на османскиот султан. Според доцната редакција (XIV в.) на „Хрониката“ на Сфранцес, кралот Марко „кој уште управувал во дел од Бугарија“, цури му помага на Андроник Палеолог во неговите обиди да му го земе тронот на неговиот татко Јоан V (1373 г.).³⁶⁾ Познато е дека Мануил II Палеолог бил оженет за ќерката на Константин Дејановиќ — Елена што несомнено сведочи за тесната соработка и, можно е, за сојуз на византискиот император и македонскиот кнез кои се стремеле да ги задржат своите позиции под налетот на османските вазални (Мурат I и Бајазид I).

Кон крајот на XIV в. турските завојувања наполно ја измениле политичката карта на Србија и северна и централна Македонија. По смртта на своите вазали Марко и Константин Дејановиќ (1395 г.) султанот Бајазид I ги уништил нивните кнежевства, обединувајќи на тој начин под своја власт значаен дел од словенска Македонија (градот Скопје бил заземен од Турците уште кон 1392 г.). Можно е друпите кнежевства на македонските владетели (во тој број реонот на Охрид, областа Полог) на крајот од XIV в. уште да ја чувале самостојноста, но очевидно веќе под егидата на султанот.

По Косовската битка (1389 г.) турски даночни обврзници станале и наследниците на кнез Лазар што управувале во српските земји — кнегината Евгенија (Милица), Стефан и Вук Лазаревиќи. Потоа, откако Турците ги одзеле поседите на Вук Бранковиќ во јужна Србија, голем дел од тие земји добиле наследниците на Лазар кои со самото тоа во периодот од 1395—1396 до почетокот на 1402 г.³⁷⁾ ги сконцентрирале во границите на своето кнежевство речиси сите области на Србија (Рашка), со исклучок можеби на малите феуди на Бранковиќи и Мусиќи и на земјите заземени од Босна и од Турците. Но тоа обединување на Србија од Лазаревиќи се покажало како мошне краткотрајно: во почетокот на 1402 г. јужна Србија (областа на поседот на Вук Бранковиќ) им

³⁶⁾ Georgius Phrantzes, ed. Bonnae, 1838, стр. 54.

³⁷⁾ М. Динић, Област Бранковића, стр. 15—18.

била вратена на неговите наследници и си останувала во посебна положба сè до покорувањето на Србија од османлиите во средината на XV в.

Во 90-те години од XIV в. во Зета се водела жестока борба на феудалниот род Црноевиќи (Ѓурашевиќи) против Балшиќи, по смртта на Радик Црноевиќ дел од Зета бил заземен од босанскиот велможа Сандал Храниќ. Во 1392 г. во таа област навлегле Турците, а во 1396 г. Долна Зета (со г. Скутари и Дриваст) поминала кон Венецијанската република. Во јужните делови од бившото Душаново царство во тоа време речиси веќе не останале кнежевства на српските владетели, ако не го сметаме феудот на Богдан (во југоисточна Македонија) кој постоел до 1410—1413 г. и Валонската држава на Мркша Жарковиќ во јужна Албанија (до 1417 г.). На тој начин, кон почетокот на XV в. кругот на самостојните словенски феудални држави на територијата на Србија, северна и централна Македонија и Зета се стеснил (продолжувале да постојат само кнежевствата на Лазаревиќи, Балшиќи и, по сè изгледа, ситните феуди во Србија и западна Македонија), а добар дел од тие словенски земји, кои порано влегувале во составот на Српското царство, се нашле под власта на туѓинските завојувачи — Турците и Венецијанците.

Сето тоа несомнено било закономерен резултат од распаѓањето на единствената држава и необузданоста на феудалниот сепарализам во тие реони на Балканскиот Полуостров во втората половина на XIV в. Во тоа време овде се вршеле исто така значајни промени во економијата и социјалната структура и се случувале некои локални истапи на селаните и граѓаните против власта на феудалците.³⁸⁾

Во историската литература (посебно во низа работи на југословенскиот историчар В. Чубриловиќ) е искажувано мислењето дека имено во тој период, по распаѓањето на Српското царство настапила криза на феудалното општество што се изразувала во засилувањето улогата на слободното селанство од планинските реони (особено во Зета), во налетот на сточарите на феудалните имоти во рамниците, во никнувањето на посебни патријархални организации — „на племињата“ и „на братствата“, уште повеќе — во започнатиот растеж на некакво нефеудално, „племенско“ општество.³⁹⁾ Треба сепак да се одбележи дека таа гледна точка за појавувањето на слободните племиња и нивното возникнување

³⁸⁾ Поподробно види во нашите статии: „К оценке социально-экономических изменений в Сербии, Македонии и Зете во второй половине XIV в.“ (зб. „Вопросы истории славян“, вып. 2. Воронеж, 1966) и „Народное восстание в г. Которе и Которской области (1380 г.)“ („Ученые записки Института славяноведения АН СССР“, т. XXX. М., 1966; понатаму: УЗИС).

³⁹⁾ Види, на пример: В. Чубриловиќ. Терминологија племенског друштва у Црној Гори. Београд, 1959, стр. 6, 38; истиот: Постанак племена Куча. „Зборник Филозофског факултета“, књ. VII—1. Београд, 1963, стр. 317—318. . . .

врс базата на општините на сточарите — Власите и Албанците, предизвикувала критика од страна на низа изучувачи што ја одбележувале неуверливоста и недостатната аргументираност на тезата за влашкото потекло на зетските (подоцна црногорски) племиња, на тезата за антагонизмот на племињата и српската феудална државност.⁴⁰⁾

За жал, недостигот во познатите нам историски извори од точни сведенија за времето и патиштата на формирањето на „племињата“ и „братствата“ не ни дозволува во сегашно време дефинитивно да го решиме прашањето за сушноста и хронологијата на социјалните промени во планинските реони на Зета по пропаѓањето на Душановата империја. Нам сепак ни се чини за можно да допуштиме дека во тој период на феудална раздробеност и анархија слободните селани во некои планински реони на Зета, Македонија и Србија навистина стануваат фактички независни од феудалната власт на наследниците на Душановата држава, но сепак тоа не значи, се разбира, дека таму поради тоа vznikнувало посебно, „племенско“, нефеудално општество.

Дури и таквата концизна карактеристика на таа епоха на големи промени на територијата од бившата Душанова држава укажува на тоа, дека појавувањето на голем број нови феудални господари, крупни и ситни држави, многубројни нови политички центри во втората половина на XIV в. можело значително да ги оживи локалните поетски традиции кои ги одразувале (притоа различно) настаните во дадената област, историјата на овој или оној „свој“ местен господар. Природно е што во тие услови старите песни можеле да добијат ново историско надоврзување, што се случувала трансформација или контаминација на поранешните поетски ликови, се создавале нови епски песни и т.н.

Мошне показателно е тоа што епските песни посветени на таа епоха од српското средновековие, се многу побогати со имиња на различни феудални господари, кнезови, војводи, доблесни витези и велможи, исто како и со други историски реалии, одошто песните што раскажуваат за претходниот период од српската историја — времињата на Душан и поранешните Немањиќи. Идентификацијата на многу од тие личности од песните што раскажуваат за епохата на распаѓањето на Српското царство не претставува голем труд и таа веќе одамна е направена во литературата (такви се цар Урош и кралевите Волкашин и Марко, деспо-

⁴⁰⁾ Сп.: С. Вукосављевић. Организација динарских племена, Београд, 1957, стр. 39.

тот Угљеша, кнез Лазар, Константин Дејановиќ и др.)⁴¹⁾ Веќе спомнувањето во епските текстови на тие историски детали што навистина постоеле, зборува во полза на веродостојноста на сликанието на таа епоха од народните песни. Но докажувајќи го тоа ние мораме да ги имаме предвид раширените во литературата заклучоци за тоа дека „песните се полни со анахронизми“⁴²⁾ што ја уриваат историската доследност и хронологијата. Присутноста во песните исто така на неверодостојни, измислени историски лица и сложени по потекло ликови зборува за определено несоодветство на епосот на реалната историска стварност и ја засилува недовербата на истражувачите на фолклорот кон историската основа на одделните циклуси или песни.⁴³⁾

Меѓутоа, анализата на историските извори нè уверува во тоа дека спомнатите погоре заклучоци (за анахроничноста и сл.) честопати се мошне површни, избрзани и неосновани. Така, на пример, присуството на името на бугарскиот цар Шишман во песните за Крали Марко обично се смета за очигледен анахронизам (притоа се повикуваат на името на цар Михаил Шишман кој управувал во 1323—1330 г.),⁴⁴⁾ макар што веќе Н. И. Кравцов допуштал можност, по наше мислење сосем реална, дека во песните се подразбирал друг бугарски управувач, современик на Марко — цар Иван Шишман (1371—1393 г.).⁴⁵⁾

Исто така стои работата и со некои други „грешки“ на средновековните раскажувачи. Посебно, широко присутното повикување на појавувањето заедно со Марко на Реља Крилати (или Реља од Пазар)⁴⁶⁾ којзнае дали е оправдано, зашто идентификацијата на последниов со познатиот Душанов војвода, протосевиастот кесар Хреља (умрел на 27 декември 1342 г.) кој создал сопствено кнежевство во источна Македонија (со престолнина во Струмица),⁴⁷⁾ нам ни се чини мошне несигурно. Во врска со ова, по наше

⁴¹⁾ Кон нивниот број можеме да ги додадеме и веќе спомнатите погоре ликови на Милош Воиновик и ковачот Новак чии реални прототипови исто така се посочени во работите на В. Коровиќ и Р. Ковијаниќ (види погоре, заб. 2 и 10). За жал, во постојните антологии на српскиот епос сè уште се среќаваат докажувања за неможност од историска идентификација на тие лица (види, на пример: И. Н. Голенишев-Кутузов. Епос сербского народа, стр. 243, сп. стр. 319 — за Милош Воиновик — и исто таму, стр. 324 — за ковачот Новак; сп.: Н. И. Кравцов. Сербский эпос, т. I, стр. 350 — за ликот на ковачот — мечоизработувач Новак).

⁴²⁾ Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 118 (сп.: Н. И. Корнеева. Посоч. дело, стр. 151—152 и др.).

⁴³⁾ Сп.: И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 43; И. Н. Голенишев-Кутузов. Епос сербского народа стр. 248.

⁴⁴⁾ Види, на пример: Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 118; истиот: Сербский эпос и история, стр. 99; Н. И. Корнеева. Посоч. дело, стр. 152.

⁴⁵⁾ Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 598 (заб. 169).

⁴⁶⁾ Исто таму, стр. 118; истиот. Сербский эпос и история, стр. 99; Н. И. Корнеева. Посоч. дело, стр. 152; Н. И. Кравцов. Сербский эпос, т. I, стр. 349; М. Динић. Реља Охмучевић, стр. 109—115.

⁴⁷⁾ М. Динић. Реља Охмучевић, стр. 98—108; а исто така во нашата статија „Феудалниот сепаратизам...“, стр. 63—66.

ислење, корисно е да укажеме и на тоа дека песновата локализација на Реља (Хреља) кој се појавува само со епитетите „Бошњин“, „од Пазар“ (понекогаш „Реља од Будим“) — нè тера да бараме татковината и поседите на тој јунак од народниот епос: границите на средновековна Рашка (т.е. во близината на со-смениот град Нови Пазар) или пак, како што смета М. Диниќ, соседните предели на денешна Херцеговина.⁴⁸⁾

Фактот што во старата Рашка е најден саркофагот на некој Стефан Хреља“⁴⁹⁾ исто како и обичната точност на локализациите од песните (како што е познато, Крали Марко ја зачувува ојата престолнина Прилеп дури во најдеформираниите од гледна чка на верноста кон историјата песни), — сето тоа, по наше мислење, дозволува да претположиме дека прототипот на епскиот Реља во стварноста немал, освен името, ништо заедничко со свој македонски именик. Тој бил претставник на подоцнежната војска — времето на распаѓањето на српското царство — и, можеби навистина современик на Марко. Во прилог на ваквата претпоставка може да се наведе и фактот што во песните за кралот Марко фигурираат предимно неговите современници или дејствително од подоцнежното време (на пример моќниот Џемо Брѓанин, а, по мислењето на Јов. Томиќ, Еген-паша) и на крајот интересното сведоштво во усната традиција (уште од првата половина на XVII в.) за загинавањето на некојси „одличен војник Хреља“ заедно со Угљеша и Волкашин во битката со Турците на р. Марица (371 г.).⁵⁰⁾

Со други зборови, ние не сметаме за можно да се согласиме со мислењето на М. Диниќ кој им го припишува на народните песни изедначувањето на тие двајца феудалци и локализацијата на епскиот Хреља (Охмучевиќ) во Костур. Оваа „костурска“ верзија претставува всушност изум на славољубивиот шпански адмирал од XVI в. Педро де Ивеза — Охмучевиќ (родум од с. Слано во околината на Дубровник) кој ја украсил својата фактичка португалска генеалогичка со името на Хреља Охмучевиќ и со измененото подарување на Костур (во 1349 г.) на Хреља од цар Душан).⁵¹⁾ Уште повеќе, самото спомнување на градот Костур (почесто јуришот на него од одредите на кралот Марко и неговите

⁴⁸⁾ М. Диниќ. Реља Охмучевиќ, стр. 113.

⁴⁹⁾ Исто таму, стр. 109. Интересно што во една песна за кралот Марко („Сеската на Лека-капетан“) директно се укажува на тоа дека салапот на Реља се наоѓал над Рашка студена“, во близината на Нови Пазар (види „Сербски епос“, 1933, стр. 1—342).

⁵⁰⁾ Исто таму, стр. 113—114.

⁵¹⁾ А. В. Соловјев. Постанак илирске хералдике и породица Охмучевиќ. „Гласник српског научног друштва“, т. XII. Скопје, 1933, стр. 82—89; М. Диниќ. Реља Охмучевиќ, стр. 109—112. Пагем да одбележиме дека спомнатото подарување на Костур на Хреља (1349 г.) не може да се однесува на бројот на епските анахронизми, зашто тоа се среќава во фалсификуваната грамота на П. Охмучевиќ (види: Н. И. Кравцов. Српски јуначки песни, стр. 118).

пријатели — Реља и др.)⁵²⁾ во некои песни, по наше мислење, по скоро зборува не за фантастичната „костурска“ верзија и анхроничното појавување на кезарот Хреља а пак за реалните настани од управувањето на крал Марко сврзани со неговата борба против „Мина од Костур“ (подетално за тоа ќе кажеме подолу Да одбележиме дека во тие воени дејствија на крал Марко може е можно да учествувал и неговиот современик Хреља.

По наше мислење, на историските извори од крајот на XI в. не им противречи и ликот на „Лека-капетан“, управувачот во г. Призрен кој во литературата обично е изедначуван со албанскиот војвода Лека Дукагин (XV или дури крајот на XVI в.) кој во песната е „пренезен во XIV век“.⁵³⁾ Работата е во тоа што во албанскиот средновековен феудален род Дукагини (Дукагини) името Лека било мошне популарно и во 1387 г. се спомнува меѓу другото, современикот на Марко и, можно е, неговиот противник во борбата за Призрен — кнезот Лека (умрел не подоцна од 1392 г.), кој со својот брат Павел успеал да издвои сопствен кнежевство во северна Албанија (со излез на море во г. Леш).⁵⁴⁾

Исто толку им противречи на тврдењата и за другите „анхронизми“ и „неверодостојни“ ликови обрнувањето кон материјалите од оригиналните сведоштва од втората половина на XIV и подоцнежната епоха. Којзнае дали вреди, на пример, така критички да се оценува и спомнувањето во песните за Крали Марко на огнестрелното оружје, како и „господството на Турците“ во Цариград.⁵⁵⁾ Како што е познато, имено во втората половина на XIV в. (почнувајќи од 50-те — 60-те години) огнестрелното оружје се раширува во балканските држави,⁵⁶⁾ а тоа го обусловувало спомнувањето на таквото моќно оружје и од народните поети. Со своја страна укажувањата на епосот за турската власт во Цариград (во песната „Марко и Алил-ага“, каде се зборува за пристигањето на крал Марко и Константин Дејановиќ во Цариград) може да се објасни, како што нам ни се чини, не со подоцнежното вметнување на зборовите за „турското господство“, а по скоро — со повикувањето на покорувањето на Солун од Турците (во 1387 и 1394 г.), тој најголем (по Константинопол) византиски град, „втората престолнина“, т.е. во преносна смисла и „втор Цариград“. Впрочем, овде можеме да го видиме и поетскиот одр на толку важното и ново за тоа време ситце и повод за опсадата на Константинопол, какво што било барањето на султанот Бајазит

⁵²⁾ М. Динић. Реља Охмучевић, стр. 114—115.

⁵³⁾ Види, на пример: „Сербски епос“, 1933, стр. 596, заб. 138; Н. И. Кравцов. Сербски епос, т. I, стр. 352; Н. И. Корнеева. Посоч. дело, стр. 152.

⁵⁴⁾ Види, на пример: И. Божић. О Дукаџинима. „Зборник Филозофског факултета“, кн. VIII—I. Београд, 1964, стр. 388.

⁵⁵⁾ Сп.: Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 118 (сп. стр. 599, заб. 197). Н. И. Корнеева. Посоч. дело, стр. 152.

⁵⁶⁾ Види, на пример: М. Динић. Прилози за историју ватреног оружја у Државнику и соседним земљама. „Глас Српске краљевске академије“, CLXI (83), 193

(1394 г.) за правото на турскиот судија (кадија) во Константинопол да ги суди граѓанските дела на муслиманите со христијаните,⁵⁷⁾ а зборовите за „турската власт“ — да ги истолкуваме како ведоштво за моќта на Бајазид I и крајното ослабување на Византија во крајот на XIV в., во времето на седумгодишната опсада на Константинопол од Бајазид I.

Со други зборови, скептичкиот однос кон опишувањата на сториските настани во епските текстови во дадениов случај не е покажува како оправдано. Освен тоа, бројот на таквите примери може уште и да се зголеми. Посебно, познати се дела што го спомнуваат кралот Волкашин во сџеата сврзани со реонот а северноалбанскиот град Скадар (Скутари, Шкодера) — песните Женидбата на крал Волкашин“ и „Градењето на Скадар“. За сѐ тоа, тие послужиле како повод за мошне категоричните тврдења дека „настаните опишани овде не одговараат на историската гварност,⁵⁸⁾ дека Скадар „никогаш не влегувал во поседите а Волкашин“,⁵⁹⁾ најпосле, дури песничката локализација на Скадар во „рамното Приморје“ се разгледува како „очигледна решка на пеачот: Скадар не е приморски, а приезерски зад“.⁶⁰⁾ Уште повеќе, неверодостојноста на епското сџе на „Женидбата на Волкашин“ се потцртува и со изедначувањето на јуакот на песната Момчило („заточен“ во Херцеговина, во Пиритор), противник на Волкашин,⁶¹⁾ со познатиот водач на родопските ајдуци Момчило, севастократор и деспот, кој создал свое нежевство во јужна Тракија (со престолнина во г. Перитеориј) и агинал во 1345 г.⁶²⁾

Да ги разгледаме тие тврдења одделно, почнувајќи од местоложбата и политичката припадност на Скадар. Мошне значајно е што токму во средновековните историски извори (XIV в.) тој јад, кој навистина се наоѓал на извесна оддалеченост од Јадранското море, постојано се вклучувал во составот на старата укла (подоцна Зета) која во српската држава на Немањики и од јадранските автори сосем природно се сметала и именувала „При-

⁵⁷⁾ Види, на пример: „История Византии“, т. III. М., 1967, стр. 168. Показателно што против судските права на турскиот кадија во Солун истапувала и Венецијанската публика која го зазела тој град во 1423 г. (види: М. Спремић. Харач Солуна у XV ку. „Зборник радова Византолошког института“, књ. 10, 1967, стр. 188—189).

⁵⁸⁾ И. Н. Голеншев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 322.

⁵⁹⁾ Н. И. Кравцов. Сербский эпос, т. I, стр. 339 (исто така и во кн.: Ин. Н. Голеншев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 322).

⁶⁰⁾ Н. И. Кравцов. Сербский эпос, т. I, стр. 339.

⁶¹⁾ Исто таму, стр. 339; сп.: Н. И. Корнеева. Посоч. дело, стр. 151—152.

⁶²⁾ Види, на пример: Г. Острогорски. Историја Византије. Београд, 1959, стр. 2—483. Во антологијата на Н. И. Кравцов („Сербский эпос“, т. I, стр. 339) наведен неточен датум на смртта на Момчило Родопски (1361 г.) кој потекнува од српските тописи (Љ. Стојановић. Стари српски родослови. . . , стр. 207).

морска провинција“, „Приморје“.⁶³) Исто така е неоснована и з: белешката по однос на припадноста на Скадар во времето н Волкашин. Да одбележиме пред сè дека народниот пеач сесе не зборува за тоа дека Скадар бил посед на кралот Волкашин (според песната Волкашин во тој момент само се наоѓал „в белиот Скадар на Бојана“). Понатаму — дадената погоре кус карактеристика на етапите од распаѓањето на Српското царств јасно сведочи дека во 50-те — 70-те години од XIV в. политиката карта на тие реони од Балканскиот Полуостров се менувал необично брзо и често, посебно, се разбира, често преминувал од раце в раце таквите важни центри како Призрен, Скопје Рудник и, очигледно, Скадар. Најпосле, отсуството во зачуванит споменици на податоци за судбината на Скадар во периодот н распаѓањето на Душановата држава, по наше мислење, никако н позволува толку категорички да се тврди дека тој град никогат не влегувал во составот на поседите на кралот Волкашин. Да одбележиме патем дека зачуваните извори од втората половина на XI в. ни даваат можност честопати само приближно да ги репродуцираме границите на кнежевството на Душановите наследници, особено е сложено прашањето за границите на поседите што с наоѓале под власта на Волкашин.⁶⁴)

Сепак, оставајќи го настрана прашањето за господарите н Скадар во тоа време, ние би сакале да искажеме претпоставк дека во даденото сиче од песната се зачувале определени одзвуч на познатиот нам од дубровничките документи поход на крало Волкашин, неговиот син Крали Марко и зетскиот кнез Георг Балшиќ против Никола Алтомановиќ (во јуни 1371 г.).⁶⁵) Тогат владата на Дубровник добила известување дека „Јура [Георги Балшиќ. — Е. Н.] заедно со господин кралот Волкашин и с Марко, неговиот син, и со нивната војска се наоѓале под Скадар и дека тие имаат намера да му нанесат удар на жупанот Никол „или во правецот на Оногшт [денешниот Никшиќ] или пак там каде што ќе успеат да го најдат“. Планот на овој поход предви

⁶³) Види, на пример: Г. Шкриванић. Именик географских назива средњовековн Зете, Титоград, 1959, стр. 22; О. Górkа. Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Cracoviae, 1916, сmp. 30—32; S. Ljubić. Listine o одношајих izmedju Južnoga Slavenstv i Metakke republike, t. IV. Zagreb, 1874, стр. 48; и др.

⁶⁴) Сп.: Г. Острогорски. Серска област после Душанове смрти, стр. 14. 14) Впрочем тврдењето на Г. А. Острогорски, според кое власта на Волкашин се раширила на сета територија од поседите на Урош, изгледа крајно сомнително. Ако веќе во 1368—1369 г. Балшиќи отворено откажале да му се потчинуваат на Урош, па н помалку самостојни (во однос на Волкашин) можеле да се покажат и другите дијадоси како кнез Лазар, Никола Алтомановиќ, Вук Бранковиќ.

⁶⁵) К. Жиречек. Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани. „Зборник Константина Жиречека“, т. I. Београд, 1959, стр. 374—375; Ј. Тадић. Писма и упуства Дубровачке републике, књ. I. Београд, 1935, стр. 232; М. Динић. О Николи Алтомановиќу, стр. 19—20. На историјата на тој поход се однесува и забелешката на Н. И. Кравцо дека во Скадар во 1371 г. „дошол Волкашин со синот Марко“ („Сербский эпос“ 1933, стр. 589).

дувал и комбиниран напад со концентриран едновремен удар на одредите на Волкашин од Скадар на Оногошт и војската на Балшиќи — од крајбрежните предели на Конавље, Драчевица и денешна Херцеговина, очигледно пак кон реонот на Никшиќ и Дурмитор.⁶⁶) Веднаш паѓа в очи несомненото совпаѓање на епискиот расказ и реалните факти — почнувајќи од присуството на Волкашин во Скадар (во 1371 г.) и завршувајќи со местото на воените операции на сојузниците против Никола Алтомановиќ: според песната резиденцијата на Момчило се наоѓала во Пирлитор, а тој рид со урнатините на „замокот на Момчило“ се наоѓа северозападно од Дурмитор.

Макар што за тој поход на Волкашин и Георгиј („Јура“) Балшиќи⁶⁷) ништо повеќе не ни е познато (што им послужило како основа на К. Иречек и други историчари за заклучоците за брзо прекратување на веќе започнатите воени дејствија⁶⁸), сепак нам ни се чини дека во тој момент биле можни некакви закачки со подавиците на Никола или тајни обиди на Волкашин да ги привлече на своја страна. Во таков случај прототип на епискиот јунак Момчило (од оваа или други српски песни) можел да биде истоимениот феудалец, месниот војвода на Никола Алтомановиќ, неточно изедначуван во литературата со Момчило Родопски.

Во врска со ова интересни се мислењата искажани од М. Диниќ. Посебно тој укажува на појавувањето во песните на името на Момчило Влашиќ (или Момчило Дено, во друга варијанта — Стојан Влашиќ) — личност која истражувачот ја сврзува со сюжетот на песната „Женидбата на кралот Волкашин“. Како што се чини, пирлиторскиот војвода Момчило станал јунак на најстариот еп заедно со својот сизерен Никола Алтомановиќ за кој се зачувал споменот во некои преданија.⁶⁹) Се разбира, би било неточно дадената песна да ја сметаме за непосреден одраз на настаните од 60-те — 70-те години на XIV в., зашто во неа можеме да најдеме и обични за епосот мотиви и ликови (на неверната жена и т.н.), како и доволно точно датирани (не порано од средината и крајот на XV в.) називи — на „Херцеговина“ и црногорското племе на „злобните Васоевиќи“.⁷⁰) Во песната мошне успешна е карактерис-

⁶⁶) Види ги посочените работи во фуснотата 65, а исто така: К. Иречек. Историја Срба, т. I. Београд, 1952, стр. 251.

⁶⁷) Интересно е да се одбележи дека епитетот „жура“ (мал, слабуњав), применуван во таа песна кон Волкашин, е сличен на подоцнежното осмислување и преиначување на името „Јура“ (Жура или Журе) во подоцнежната народна поетска традиција.

⁶⁸) К. Иречек. Српски цар Урош. . . , стр. 375; М. Диниќ. О Николи Алтомановићу, стр. 20; Г. Острогорски. Серска област после Душанове смрти, стр. 142.

⁶⁹) М. Диниќ. Реља Охмучевић, стр. 116—117.

⁷⁰) Види, на пример: К. Иречек. Историја Срба, т. II, стр. 45—46; С. Ѓирковић. Историја средњовековне Босанске државе. Београд, 1964, стр. 379 (заб. 2 кон раздел 7). Сп.: В. Недиќ. Епске народне песме у зборнику Аврама Милетића. „Зборник Матице Српске за књижевност и језик“, књ. XII—1. Нови Сад, 1964, стр. 62, 68 и след.

тиката на богатото Приморје (во реонот на Скадар), спротивставено на скудната и сурова природа на околината на Дурмитор и басенот на реката Тара.

Сето изложено погоре покажува дека треба со посебно внимание да се однесуваме кон материјалите од усното народно творештво што понекогаш чуваат одгласи од најстарите локални легенди и преданија кои во дадениов случај, како и другите песни за Мрњавчевиќи, очигледно се исто така од херцеговско потекло.⁷¹⁾ Некои сведоштва на епосот, и покрај разбирливата недоверба на истражувачите од XIX — XX в. кон нивната веродостојност, при добра проверка се покажуваат зачудувачки точни.⁷²⁾

Да го разгледаме за пример прашањето за историската веродостојност на таквите епски ликови како Гојко Мрњавчевиќ, Жарко, Љутица-Богдан и Југ-Богдан.

Во многу трудови, посебно по проблемите од фолклорот, стана баналност укажувањето на „неисторичноста“ на фигурата на третиот од браќата Мрњавчевиќи — Војводата Гојко. Тој, според имислењето на П. Поповиќ, „не ѝ е познат на историјата“.⁷³⁾ По зборовите на Н. И. Кравцов, „Гојко е — легендарна личност. Имало двајца браќа Мрњавчевиќи: Волкашин и Угљеша“, при што името на Гојко истражувачот тогаш го сврзувал со спомнуваниот во песната строител на Скадар Гојко.⁷⁴⁾ Подоцна Н. И. Кравцов докажува дека „Гојко е — личност чиј прототип тешко може да се установи; овде [во песната „Градењето на Скадар“ — Е. Н.] произволно е наречен брат на Мрњавчевиќи“...⁷⁵⁾ Исто така расудува И. Н. Голенишчев — Кутузов кој изјавува дека „Гојко е — епска личност“ зашто „на историјата ѝ се познати само браќата Волкашин и Угљеша“,⁷⁶⁾ а за „третиот брат, спомнат во епосот, војводата Гојко, историските документи молчат“.⁷⁷⁾

⁷¹⁾ Сп.: Р. Ковијаниќ и И. Стјепчевиќ. Културни живот старога Котора... кн. 1, стр. 145—146.

⁷²⁾ Во врска со ова ќе укажеме, на пример, на интересното означување на паричниот курс во Србија од втората третина на XV в. во широкопознатата песна „Старина Новак и кнезот Богослав“. По зборовите на ајдук Старина Новак, жената на српскиот деспот Гураѓ Бранковиќ (1427—1456 г.) — Ирина „наложила да се даде: три литра злато (погочно — литри. — Е. Н.) од секоја куќа — тоа ќе биде... по три стотници златни дукати“ (преводот на Н. Галъзовски, види „Сербский эпос“, 1933, стр. 528). Меѓутоа, според грамотата (1457 г.) на Стефан, синот на деспот Гураѓ, во тоа време во Дубровник вредноста на една литра злато била еднаква на 84 дукати: „продавана литра (т.е. „злато“ — Е. Н.) по осамь десеть и четири дуката“ (Љ. Стојановиќ. Старе српске повеље и писма, кн. I, д. 2. Београд, 1934, стр. 158). Земајќи ги предвид обичните во таа епоха варирања на цените, можеме да ја сметаме цената на еден литар (по 100 дукати) за досга точна.

⁷³⁾ П. Поповиќ. Пјесоч. дело, стр. 72 (исто како и во кн.: В. Ђурић. Српскохрватска народна епика, стр. 28).

⁷⁴⁾ „Сербский эпос“, 1933, стр. 588.

⁷⁵⁾ „Сербский эпос“, т. I, 1960, стр. 340.

⁷⁶⁾ И. Н. Голенишчев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 324.

⁷⁷⁾ Исто таму, стр. 220.

Всушност, анализата на историските извори дозволува, по наше мислење, да не се согласиеме со приведените погоре толку категорички заклучоци. Така, во двете грамоти на цар Стефан Душан издадени во 1355 г. (грамотата на Хилендарскиот манастир за наследената црква на феудалецот Влатко Псача и втората — за задужбината на севастократорот Дејан, Архилевичкиот манастир),⁷⁸⁾ во својството на еден од највлијателните велможки истапува царскиот логотет (или дури „великиот логотет“) — канцеларот Гојко.⁷⁹⁾ Во тие споменици од последната година од царувањето на Душан, исто како и во грамотите на Урош V, ништо не е речено за родбинските врски на Гојко и за неговата судбина по распаѓањето на Српското царство. Сепак тоа нас никако не може да не зачути, зашто погоре ние веќе спомнавме за малубројноста и фрагментарноста на сведоштвата за тоа време. Освен тоа, тогаш укажувањата за родството, т.е. „фамилиите“, дури на највидните феудалци биле уште извонредно ретки, тие се среќаваат сè почесто дури од 60-те — 70-те години на XIV в., притоа и тогаш не на сите владеачки семејства.

Сето ова, по наше мислење, сведочи за тоа дека нема основа да се негира постоењето историски реален прототип на епископот Гојко, кој (т.е. логотетот на Душан — Гојко) навистина би можел да биде во некакво родство со браќата Мрњавчевиќи — Волкашин и Угљеша, а со самото тоа да се оспорува и припадноста на Гојко кон феудалната (херцеговска?) фамилија на Мрњавчевиќи. Патем да одбележиме дека самото тоа фамилијарно име Мрњавчевиќи, како и сведенијата за потеклото на тројцата браќа од некојси Марњава (или Мрњана), се појавува во наративните споменици дури во втората половина или на крајот од XVI в. — во „Царството на Словените“ на Мавро Орбини (издадено во 1601 г.)⁸⁰⁾ и во српските родослови и летописи, во варијантите и преписите што се појавиле во втората половина на XVI — крајот на XVII в. и дури во втората половина на XVIII в.⁸¹⁾ Заслужува

⁷⁸⁾ За датирањето на I Архилевичка грамота види: А. В. Соловјев. Два прилога проучавању Душанове државе. „Гласник Скопског научног друштва“, књ. II, 1927, стр. 31 (сп. во нашата статија „К вопросу о датировке некоторых сербских грамот второй половины XIV в. — 35. „Славянский архив“, М., 1962, стр. 3—5).

⁷⁹⁾ С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава... , стр. 436, 740. За неговата тогашна улога зборува и тоа што тој е именуван во составот на своевидната директорија — „владата“ на Душан (во писмата на папската курија составени уште на крајот на 1354 г.; види, на пример: К. Јиречек. Историја Срба, т. I, стр. 234) и што можеби тој го зачувал своето влијание и во почетокот од управувањето на Урош.

⁸⁰⁾ Види на пример: К. Јиречек. Историја Срба, т. I, стр. 243 (во заб. 30 К. Јиречек за извор на тие сведенија на М. Орбини ги зема херцеговските преданија); Н. Радојчиќ. Српска историја Мавра Орбинија. Београд, 1950, стр. 30—32 (овде, како и за изворот на М. Орбини, се посочени дубровничката традиција и генеалогииите на албанските кнезови Мусаки и српските — Косач).

⁸¹⁾ Љ. Стојановиќ. Стари српски родослови... , стр. 54, 206, 208.

внимание тоа што во поранешните споменици се зборува само за двајцата браќа — Волкашин и Угљена (или безимени), но без да се именуваат Мрњавчевиќи.⁸²⁾

Вистина, како исклучок од тоа правило би можел да послужи таканаречениот Карловачки родослов (тој ја содржи легендата за убиството на цар Урош од Волкашин, Угљена и Гојко), ако се прими датирањето и атрибуцијата на Ѓ. Сп. Радоичиќ.⁸³⁾ Ѓ. Сп. Радоичиќ го смета тој родослов за дело од почетокот на XV в., а за негов автор — некојси жител на Белград, можеби самиот деспот Стефан Лазаревиќ.⁸⁴⁾ Сепак аргументацијата на Ѓ. Сп. Радоичиќ, која се сведува само на повикнувањето на една фраза за Архангелскиот манастир во близината на Призрен, си останува крајно неуверлива и затоа нам сепак ни се чини поправилно датирањето на родословот со XVI в.⁸⁵⁾ Се разбира, потребно е уште натамошно нејзино уточнување, но самото отсуство на „фамилијата“ Мрњавчевиќи зборува, по сè изгледа, во корист на предложеното од И. Руварац датирање на родословот со 1501—1520 г.

Врз оваа основа ние можеме, веројатно, да ја претставиме заемоврската на локалните преданија со епската традиција, кои очигледно потекнуваат од определени реони на Херцеговина и Црна Гора (забележливи се племенските симпатии и антипатии на нивните автори; да потсетиме макар на зборовите од песната „Женидбата на крал Волкашин“ за „Васоевиќи злорни“). Симејата на преданијата се одразиле во некои родослови, летописи и во делото на Мавро Орбини. Можеби овие месни преданија за локалните јунаци и прататковци и послужиле како основа за појавата на третиот брат Гојко, во песните за Мрњавчевиќи, а потоа и во трудовите на непознатите српски летописци и љубители на книгите. Значајно е што се зачувале легендите за преселување на војводата Гојко, братот на Волкашин, од Скадар во долината на р. Циевна.⁸⁶⁾ Може да се претпостави дека ова постепено раширување на сферата на „дејноста“ на Гојко Мрњавчевиќ се случувало веќе во XV—XVI в.

⁸²⁾ Исто таму, стр. 84—85 и др.; сп.: Константин Михаиловиќ из Островице. Јаничарове упомене... , стр. 17—18.

⁸³⁾ Љ. Стојановиќ. Стари српски родослови... , стр. 36 (сп. во нашата статија „Кем написано второе житие Стефана Дечанского?“ — 35. „Славянский архив“ М., 1963, стр. 62).

⁸⁴⁾ Ѓ. Сп. Радоичиќ. Доба постанка и развој старих српских родослова. „Историски гласник“, 1948, бр. 2, стр. 29; истиот: Книжевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба. Нови Сад, 1967, стр. 168—169.

⁸⁵⁾ И Руварац. О кнезу Лазару. Нови Сад, 1887, стр. 238; Љ. Стојановиќ. Стари српски родослови... , стр. IX. Несомнено, прашањето за датирањето и атрибуцијата на таканаречениот Карловачки родослов заслужува мошне опстојно изучување, но сепак ние би сакале да укажеме на неправилното припишување на споменатата фраза за Архангелскиот манастир на времето од српската деспотовина. Веројатно, многу поправилно е таа да се толкува со притисокот во времето на турското господство, дури и по воспоставувањето на Пеќската патријаршија.

⁸⁶⁾ Види, на пример: Р. Ковијаниќ и И. Стјепчевиќ. Културни живот старогa Котора... , књ. 1, стр. 145.

Не помалку е интересно прашањето за можноста од постоење на некаков историски прототип на епискиот војвода Жарко кој фигурира во песните наспоредно со Крали Марко. Според мислењето на Н. И. Кравцов, „Жарко војвода“, кој божем се наоѓал во г. Сер (Серес), „на историјата не ѝ е познат“.⁸⁷⁾ Меѓутоа, анализата дури на зачуваните историски извори покажува дека не треба да го отфрламе толку категоричното сведоштво на средновековните пеачи. Всушност, меѓу познатите на историјата имиња од времето на распаѓањето на српското царство ние го наоѓаме доста влијателниот феудалец („баронот“) Жарко, близок на цар Урош (се спомнува во 1356—1357 г.),⁸⁸⁾ а во познатиот список на наследниците на државата на Душан и Урош — друг (?) Жарко кој во историската литература обично се изедначува со Душановиот велможа, севастократорот Дејан.⁸⁹⁾ Во врска со тоа треба можеби одново да се разгледа проблемот на таа идентификација на Дејан со погоре спомнатиот Жарко кој, по зборовите на Л. Халкокондил, „се здобил со високо почитување“ од „цар Степан“ (т.е. Урош. — Е. Н.)⁹⁰⁾ и добил од него на управување земја во Македонија (во басенот на р. Вардар).⁹¹⁾ Притоа, сепак ќе биде неопходно да се искористат и сведоштвата за епискиот јунак Жарко Мерешки⁹²⁾ и за реално постојниот на дворот на српскиот управувач Јоан Угљеша (чичко на Крали Марко) војводата Жутко (1366 г.),⁹³⁾ чие име потоа во епската традиција можело да биде изменето.

Точно исто така е можно и сопоставувањето на известијата од Лаоник Халкокондил за еден од „дијадосите“ на Српското царство — Богдан со спомнуваниот во епската традиција моќен Љутица-Богдан кој по својата сила не му отстапувал дури на Крали Марко. За жал, и во овој случај во постојната литература има несогласувања: повикувањата на фактичкиот современик на кнез Лазар (т.е. Богдан, кој управувал во јужна Македонија)⁹⁴⁾ без доволна основа се придружени од забелешки за истоимениот водач на ускоците (XVII—XVIII в.), поради што Љутица-Богдан од „историска личност станал веќе „епска личност“.“⁹⁵⁾

⁸⁷⁾ „Сербский эпос“, т. I, стр. 353.

⁸⁸⁾ К. Јиречек. Историја Срба, т. I, стр. 243; „Зборник Константина Јиречка“, т. I, тр. 351.

⁸⁹⁾ Види, на пример: И. Руварац. О кнезу Лазару, стр. 76, 84—85, 93, 106—107. М. Рајичић. Севастократор Дејан. „Историски гласник“. Београд, 1953, бр. 3—4, стр; 17—19.

⁹⁰⁾ Сп. во нашата работа „Феудалниот сепаратизам...“, стр. 70—71.

⁹¹⁾ „Laonici Chalcosandylae Atheniensis Historiarum...“, Вонпае, 1843, стр. 28.

⁹²⁾ Сп.: М. Динић. Реља Охмучевић, стр. 117.

⁹³⁾ Види, на пример: Г. Острогорски. Серска област после Душанове смрти, стр. 102.

⁹⁴⁾ Исто таму, стр. 20—21; И. Руварац. О кнезу Лазару, стр. 97.

⁹⁵⁾ „Сербский эпос“, 1933, стр. 596 (заб. 134); „Сербский эпос“, т. I, стр. 348—349; И. Н. Голенищев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 326.

Нам ни изгледа неодржливо таквото замаглено толкување на овој лик и дури практично одречувањето од некои изучувачи на епосот на ралниот историски прототип на Љутица-Богдан, т.е. на јужномакедонскиот кнез Богдан. Сепак притоа ние мораме да признаеме дека неточните претстави до извесен степен се обусловени и од отсуството на соодветни истражувања на изворите (и пред сè — анализа на најинтересните соопштенија на Л. Халкокондил кои освен тоа во последно време стануваат објект на површни хиперкритички заклучоци). Така, на пример, византологот Г. А. Острогорски ги прогласува соопштенијата на Л. Халкокондил за Богдан и неговото кнежевство за „подоцнежни и нејасни“ со што е сврзан неговиот заклучок дека „за Богдан и неговата област, всушност, ништо точно не е познато“.⁹⁶) Не е тешко, впрочем, да се забележи дека ваквите судови на Г. А. Острогорски се предизвикани од настојувањето да им придаде повеќе важност на браќата Волкашин и Угљеша, да го преувеличи значењето на Серската држава на Угљеша,⁹⁷) а не произлегуваат од подробното разгледување на раскажувањето на добро известниот атињанин. На тој начин и при разгледувањето на дадениот епски лик и на неговите историски прототипови исто така се неопходни општојни изучувања и проверка на постојните сведоштва и мислења. Патем да одбележиме дека сопоставувањето на Љутица-Богдан со водачот на ускоците сосем не е задолжително, затоа што „Приморјето“, спомнато во песната „Крали Марко и Љутица-Богдан“, може да ги означува еднакво и реоните на јужна Македонија блиски до Егејското Море, т.е. оние краишта каде можеле да се допираат поседите на кралот Марко и на Богдан.

Впрочем, сето кажано погоре за Жарко и Богдан (како веројатен прототип на Љутица-Богдан од песната), по наше мислење, може да се однесува и на прашањето за историската основа на епскиот јунак — моќниот Југ-Богдан, таткото на деветте Југовиќи и на самата Милица, жената на кнез Лазар. Всушност, при запознавањето со постојните работи ние откриваме нејасни претстави за историскиот прототип на тој лик од Косовскиот циклус, кој ту се прогласува за „епска“ личност, ту како да се сврзува со истоимената личност од Трношкиот летопис проткаен со сижеа од песните (на тој начин повикувањето, всушност, се однесува на истиот еп) и дури со споменатиот погоре јужномакедонски упра-

⁹⁶) Г. Острогорски. Серска област после Душанове смрти, стр. 21.

⁹⁷) Г. Острогорски. Серска област после Душанове смрти, стр. 14, 20—24 (сп. во нашата рецензија: „Византијски временник“, т. XXIX, 1968, стр. 305—307). Во врска со ова не може да не се изрази чудење по повод аргументацијата на авторот кој смета, дека ако не е точно едно соопштение на Л. Халкокондил, не е точно и друго! (стр. 21).

вувач Богдан.⁹⁸⁾ Отфрлувајќи ги, природно, обете последни повикувања, ние треба да укажеме дека ова сосем не значи отсуство го ликот на Југ-Богдан на некои елементи од реалната стварност.

Всушност, веќе обрнувањето кон српските грамоти од втората половина на XIV в. ни ги дава имињата на двајцата феудалци (можно е во обата случаја да се подразбира едно лице): блискиот на кнез Лазар — Југа (во Раваничката грамота 1376—1377 г.) и вазал на неговата вдовица и синот — некој Југа (во грамотата на Рускиот манастир 1395 г.).⁹⁹⁾ Уште повеќе, меѓу војводите на деспотот Стефан Лазаревиќ (во 1423 г.) го наоѓаме велможата по име Воин Југа.¹⁰⁰⁾ При разгледувањето на ова прашање, несомнено ќе бидат корисни и сведоштвата на турскиот историчар Мехмед Нешри (почетокот на XVI в.), кој можеби под влијание на српската песничка традиција — Косовската легенда, ги именува војсководачите на Лазар — Југа и Димитрие Југовиќ.¹⁰¹⁾

На тој начин во тие историски извори можеме да претположиме постоење на некои одгласи од преданијата за феудалните родови (пригоа доста стари, кои можеби се однесуваат на крајот од XIV—XV в.), потоа чудно смешани со подоцнежните легенди. Меѓу другото, појавувањето на Југ-Богдан во Трношкиот родослов (XVIII в.), по наше мислење, би требало да се поврзе со интересното укажување во песната (исто така подоцнежна, судејќи по списокот на именуваните таму манастири)¹⁰²⁾ „милош кај Латините“, за тоа, дека Трноша бил манастир-задужбина на браќата Југовиќи.¹⁰³⁾ Според тоа, по претставите на народните пеачи оваа феудална фамилија се преместила од Поморавје (реонот на Лесковац, каде божем се наоѓал дворот на Југ-Богдан) во северозападна Србија. Во историската пак стварност на Србија од крајот на XIV—XV в., како што ни е познато, такви предвижувања (под ударите на Турците-Османлии) на месното население, а заедно со тоа и на феудалните господари — биле многу чести. Ова суштествено се одразувало врз формирањето на етничкиот состав и социјално-економскиот развој на Србија спроти паѓањето на нејзината средновековна државност.

⁹⁸⁾ „Сербский эпос“, 1933, стр. 589, заб. 46; „Сербский эпос“, кн. I, стр. 343; И. Н. Голенишев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 329, 336.

⁹⁹⁾ С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава... стр. 769, 519.

¹⁰⁰⁾ К. Јиречек. Историја Срба, т. II, стр. 360.

¹⁰¹⁾ А. Олеснички. Турски извори о Косовском боју. „Гласник Скопског научног друштва“, кн. XIV, 1935, стр. 80—82.

¹⁰²⁾ Карактеристично е што во овој список отсуствуваат двете најбогати задужбини на династијата Немањиќи — Архангелскиот (во Призрен) и Светостефанскиот (во с. Бањска) манастир, чии постројки биле конечно уништени од Турците во почетокот на XVII в.

¹⁰³⁾ И. Н. Голенишев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 134. Сп. списокот на црквите и манастирите во песната „Градењето на Раваница“ (види, на пример: S. Nazečić. Epske narodne pjesme. Sarajevo, 1954, стр. 167—169),

Значи дури и таквото накусо разгледување на некои „анахронизми“ и на божем исклучиво „епски“ ликови од српскиот фолклор ја покажува неопходноста од натамошни специјални и сестрани историско-фолклорни истражувања. Таквото испитување бара изучување на сите зачувани историски извори, вклучувајќи ги и најдоцнежните и неверодостојните како Трionoшкиот летопис. Дури приведените примери покажуваат дека нема основа да се негира постоењето во таканаречените „историски“ епски текстови на извесна реалност, а кај епските јунаци — на некои историски прототипови. Последниве во процесот на развитокот на епската традиција во текот на долги векови претрпувале, се разбира, голем број измени (такви се и контаминацијата на разни ликови и нивната нова локализација и т.н.). Ова од своја страна дозволува да ја сметаме за доволно перспективна конкретната анализа на одделните посебни проблеми на историчноста на епосот врз материјалот на определени циклуси песни и нивните личности, сопоставуван со сведоштвата на писмените историски извори. Сосем е разбирливо, што таквата паралелна анализа на тематски строго ограничени епски и историски сведенија би помогнала појасно и подлабоко да се претстави одразот во сознанието на народот и неговите пеачи на катаклизмите од времето на сломот на Српското царство и османската експанзија. Таквиот пат на изучување би дал можност да се надополнат податоците од првоизворите за сметка на повеќе или помалку историски веродостојните народни преданија и легенди.

*

Едно од најинтересните, можеби и најважни, прашања на јужнословенскиот фолклор се чини прашањето за историчноста на ликот на Крали Марко и со самото тоа за можностите за зачувување во дојдените до нас песни на некои историски веродостојни (дури при извесна епска обработка) ликови и сџеа. Таквиот приод е применлив особено кон таквите епски текстови во кои тој јунак истапува заедно со лица чија историска идентификација е можна и притоа е реално имено нивното изедначување со фактичките современици на прилепскиот крал Марко. Неопходноста од таквото поставување на прашањето е дотолку поочигледна што и покрај постоењето на богата литература врз живиот интерес на многумина учени кон тој најсакан јунак од јужнословенскиот епос¹⁰⁴) и општото признание на историзмот на српскиот

¹⁰⁴) Види, на пример: посочените погоре работи (заб. 2 и 3), а исто така В. И. Ламански. *Сербия и южнославянские провинции Австрии. Из записок о славянских землях.* СПб., 1864, стр. 55—57; С. А. Никитин. *Переписка М. С. Дринова с русскими учеными. „Исследования в чест на Марин С. Дринов“.* София, 1960, стр. 214—215; Н. С. Державин. *Племенные и культурные связи болгарского и русского народов.* М.-Л., 1944, стр. 28—39; истиот. *Кралевиц Марко и Илья Муромец.* — „Советская этнография“, т. VI—VII. 1947.

епос, во сегашно време имено ликот на Марко од песните се смета од низа учени за фактички напoлно неисториски, кој впиl во себе различни митски и фантастични мотиви.¹⁰⁵⁾ Така изгледа овој јунак дури во очите на изучувачите што ги признаваат историските основи на епската традиција. Се одречува можноста макар за некаква историска веродостојност, реалност на некои, макар одделни, текстови на песните од огромното мноштво посветено на Крали Марко. Се тврди дури, спротивно од мислењето на П. Поповиќ и А. Вајан, дека „ништо не го потврдува постоењето [т.е. и постоењето некогаш, порано — Е. Н.] на песни кои историски точно го сликале Марко“.¹⁰⁶⁾ По наше мислење, таквото одделување на ликот на епскиот Марко од неговиот „историски прототип“, кое се јавува и покрај одделните изјави за создавањето на дадениов лик врз база на „реално историско лице“,¹⁰⁷⁾ имено и ја обусловило бесплодноста на споровите за причините на популарноста на епскиот Марко.

Да одбележиме, меѓу другото, дека не би било точно, зборувајќи за причините на популарноста на епскиот Марко, да допуштаме механичко мешање на разните епохи од народната песнова традиција, т.е. толкувања на дојдениот до нас епски материјал (предимно од подоцнежнo потекло — XVIII—XIX в.) и претставите на поранешните народни поетски легенди, за жал, на нас малку познати. Од своја страна отсуството на доволно потполни податоци за развитокот на епосот во XV—XVI в. не дозволува да се согласиме со априорните тврдења за неможноста од постоењето дури во тој период на повеќе или помалку историски веродостојни песни и легенди за Крали Марко. По секоја веројатност, имено таквите епски легенди ја обусловиле во првите векови од турското господство навистина необичната привлечност на ликот на Марко, чие име се сврзувало со голем број јуначки настани, ликови и споменици.

Показателно е раскажувањето на Вацлав Вратислав кој во 1591 г. допатувал во Константинопол заедно со царското пратеништво. По зборовите на месните жители (Словени и Турци) тој не само што ја нарекол клисурата близу Пловдив место на престојот „на последниот деспот или кнез бугарски Марек Карло-

¹⁰⁵⁾ Види, на пример: П. Поповиќ. Посоч. дело стр. 82; Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 109; истиот. Идејно содржание сербскогo епоса, стр. 335—340; „Сербский епос“, т. I, стр. 347; И. Н. Голенишев-Кутузов. Эпос сербскогo народа, стр. 247—249; Н. И. Корнеева. Посоч. дело, стр. 150—151; и др.

¹⁰⁶⁾ Н. И. Кравцов. Идејно содржание сербскогo епоса, стр. 335 (сп.: П. Поповиќ, Посоч. дело, стр. 79; Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 116—117 — за блискоста кон историските настани на песните што го сликаат Марко). Сп. исто така: S. Nazeđić. Посоч. дело, стр. 6.

¹⁰⁷⁾ Види, на пример: Н. И. Кравцов. Идејно содржание сербскогo епоса, стр. 335.

вич“ (т.е. Марко Крали) туку и познатиот подвиг на Милош Оби-
лиќ го претставил како освета („на еден Хрват“) „за смртта на
својот српски господар Марко Деспот“.¹⁰⁸⁾

Ако расказот на Вратислав нагледно ни ја демонстрира по-
пуларноста на ликот на Марко во втората половина на XVI в
на територијата на Румелија — европските провинции на Турска
та империја, па датираното доста точно со почетокот на 30-те
години од XV в. сведоштво на бугарскиот библиофил Константин
Филозоф, авторот на житието на српскиот деспот Стефан Лаза-
ревиќ, не помалку е важно. Тоа покажува дека личноста на кра-
лот Марко веќе тогаш се сврзувала со многу преданија и легенди
кои не само што го претставувале него во мошне убава светлина
(како борец за христијанското дело, речиси маченик кој паднал
во жестока борба на христијаните и муслиманите и без малку
еднаков по своето значење со кнез Лазар) туку очигледно слу-
желе и како основа за раѓањето на посебниот култ на Марко
за неговата беатизација.¹⁰⁹⁾

Константин Филозоф во главата за Ровињската битка пишува
дека во неа учествувале кралот Марко, Константин Дејановиќ и
самиот Стефан Лазаревиќ, „зашто сите овие биле заедно со ис-
маилитите, притоа по неволја, по нужна, — како што раскажу-
ваат [глагољотъ] за блажениот Марко, дека тој му рекол на
Константин [Дејановиќ. — Е. Н.]: „јас зборувам и го молам гос-
пода да им бидам помошник на христијаните, а јас пак прв да
паднам мртов во таа битка“.¹¹⁰⁾ Во овој расказ ние можеме да ги
забележиме уште и следните интересни околности: пред сè —
појавувањето на таквиот култ надвор од границите на бившиот
поседи на кралот Марко и неговиот татко, притоа во кнежев-
ството на Лазаровите наследници, сосем не сврзани (како што е
познато) со Марко и неговата фамилија со роднински врски. За
бележлива е исто така црковната управеност на народните леген-
ди и, можно е, на епските песни што послужиле како основа за
сюжетот на разгледаниот од нас извадок од делата на Констан-
тин Филозоф.

Не е тешко па се забележи дека таквата широка популар-
ност на ликот на кралот Марко веќе во првите векови од тур-
ското навлегување и владеење (покрај тоа, повторуваме, надвор
од границите на поседите на самиот него и неговите роднини) пот-
тикнува кон нова општојна анализа на сите дојдени до нас сведе

¹⁰⁸⁾ В. Вратислав. Приклучение чешкогo дворянина Братислава в Константи-
нополе и в тѣжкој неволе у турок с австријским посольством 1591 г. СПб., 1877
стр. 40, 66. На тој начин во последниов случај Марко е изедначен со кнез Лазар!

¹⁰⁹⁾ Сп.: Л. Павловиќ. Култови лица код Срба и Македонаца. Смедерево, 1965
стр. 241—242.

¹¹⁰⁾ В. Јагић. Константин Филозоф и негов живот Стефана Лазаревића деспот
српског. „Гласник Српског ученог друштва“, кн. XLII, Београд, 1875, стр. 269—27
(сп.: Л. Мирковиќ. Старе српске биографије XV и XVII века, Београд, 1936, стр. 67—
68).

нија од историските првоизвори за Марко. Во врска со тоа ние ќе се допреме до мошне раширените во литературата тврдења за „малузначноста“ и „историската ништожност“ на Марко како еден од наследниците на Душановата држава, реално историско лице од втората половина на XIV в.

Всушност, таквата оценка стана веќе баналност во многу работи во историјата на јужнословенскиот епос. Така, на пример, уште П. Поповиќ докажуваше дека Крали Марко „како историска личност“ нема „големо значење“. ¹¹¹⁾ Истиот овој став за „историски незначајното лице“ на Марко беше повторен од Н. И. Кравцов ¹¹²⁾ кој подоцна одново ќе укажува на тоа дека „ситниот и незначаен управувач Марко не оставил колку и да е забележлива трага во историјата“. ¹¹³⁾ На аналогното мислење за овој деец „кој очигледно не претставува ништо истакнато и кој не оставил по себе во историјата на јужното словенство никаква трага во таа смисла“. ¹¹⁴⁾ се придржува и Н. С. Державин. Иста таква карактеристика на Марко како „вазал на турскиот султан, не мошне успешно во воените и политичките работи македонско кнеже, син на непопуларниот крал Волкашин“ дава и И. Н. Голенишчев-Кутузов. ¹¹⁵⁾ Слично мислење дели и југословенскиот научник В. Ѓуриќ. ¹¹⁶⁾ Југословенскиот буржоаски историчар Вл. Коровиќ пишува дека „како историска личност, според познатите извори, Крали Марко, впрочем, не би го заслужувал таквиот култ“, т.е. ореолот на најпопуларниот јунак на сета народна поетска традиција на јужнословенските народи. ¹¹⁷⁾

Оправдано е, по наше мислење, во врска со ова да се каже дека сличната стереотипна оценка на Марко како „незначајна“ историска фигура предизвикува во литературата и чести (по наше мислење малу аргументирани) обиди да се објасни популарноста на Марко и љубовта на народните пеачи кон тој јунак со повикување на истоимените (уште помалку познати и очигледно сосем непопуларни во јужнословенската средина) ефемерни историски дејци како Венецијанецот Марко Барбадико, управувач на северноалбанскиот град Кроја (1393—1394 г.) или спомнуваниот на границата од XVI и XVII в. кондотиерот Марко Витез. ¹¹⁸⁾ Не може да не се одбележи неуверливоста на тие толку раширени оценки кои, како што ни се чини, сосем не ја земаат предвид ни

¹¹¹⁾ П. Поповиќ. Посоч. дело, стр. 78.

¹¹²⁾ Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 82.

¹¹³⁾ „Сербский эпос“, т. I, стр. 347.

¹¹⁴⁾ Н. С. Державин. Племенные и культурные связи... , стр. 28.

¹¹⁵⁾ И. Н. Голенишчев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 247.

¹¹⁶⁾ В. Ѓуриќ. Српскохрватска народна епика, стр. 56.

¹¹⁷⁾ S. Stanojević. Narodna enciklopedija Srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. II, б/г. стр. 478.

¹¹⁸⁾ Сп.: Л. Павловиќ. Посоч. дело, стр. 240; S. Ljubić, Посоч. дело, т. IV, стр. 314, 328, 331.

спецификата на зачуваните извори и сведенија за Марко,¹¹⁹⁾ ни крајната малубројност и едностраност на тие сведоштва, што се објаснува и со самата опстановка на бурните години по распаѓањето на Српското царство и со пропаѓањето на многу споменици.

Како што е познато, не е зачувано ниедно житие или пофално слово посветено на Марко, никаков и да е летопис или родослов составен на неговиот двор или на кнезовите — негови роднини (за разлика од зачуваните материјали и сведоштва за животот на таквите дијадоси на Душан како цар Урош, кнез Лазар, Вук Бранковиќ, дури Тома Прељубовиќ и браќата Дејановиќи).¹²⁰⁾ Најпосле, не останал дури ни еден документ издаден од кралот Марко или некаков негов опширен ктиторски запис во манастир.¹²¹⁾ Затоа достапниот за нас материјал се состои главно од записите на поданиците (или бившите поданици) на Марко и неговите роднини и од немногуге нумизматички и иконографски податоци.¹²²⁾

Не помалку е интересна и таа околност што фактички дури основата за тие мошне скудни сведенија од историските извори, т.е. базата за навистина научно историско изучување на дејноста на Марко е создадена дури пред околу сто години, во 50-те и 60-те години на XIX в., со пронаоѓањето на првите монети на Марко и на најзначајниот натпис во манастирот Зрзе, во близината на Прилеп, составен наскоро по ликвидирањето на Марковиот феуд од султанот Бајазид.¹²³⁾ Всушност, публикувањето на тие матери-

¹¹⁹⁾ Обид да се направи потполн „корпус“ на тие материјали бил направен уште од П. С. Среќковиќ [види: П. С. Среќковиќ. Преглед историјских извора о кнезу Лазару и Марку Краљевићу. — „Споменик Српске краљевске академије“, изд. XXXVI (32) 1900], сепак подоцна биле издадени пополни публикации (особено се ценети — новите, посочени погоре во заб. 10).

¹²⁰⁾ По наше мислење, расказот на Ј. Халкокондил за наследниците на Душановата држава (посебно за Дејановиќи — Драгаш и Константин) дава основа да се претпостави дека во неговата „Историја“ биле искористени некакви извадоци или остатоци од семејната хроника на Дејановиќи, подпатни подоцна во византиска средина. Се разбира, ова прашање бара уште посебно разгледување.

¹²¹⁾ Дури во последно време беше откриен кусиот (но важен по својата содржина) запис од времето на „младиот крал“ Марко (1371 г.) од разурнатата Воведенска црква во Призрен (види погоре, заб. 10). Натписот во Марковиот манастир, за жал, денес веќе не постои; неговиот текст, доставен од П. С. Среќковиќ, е мошне сомнителен (види: Й. Иванов. Български старини . . . , стр. 118—119). Откриениот неодамна исто таму од К. Балабанов запис (на палтото од Марковиот портрет) за градење на манастирот не е зачуван во целост (К. Балабанов. Посоч. дело, стр. 52).

¹²²⁾ Види Ј. Стојановиќ. Стари српски записи. . . ; Й. Иванов. Български старини. . . ; и др. (сп. Ѓ. Сп. Радојичиќ. Савременици Краљевића Марка и њихови записи. „Зборник Матице Српске за књижевност и језик“, кн. VI—VII, 1959, стр. 36—41). Познатиот запис за кралот Марко (од с. Калугерец во Порече) повторно е издаден во кн.: М. Н. Тихомиров. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. М., 1969, стр. 294 (сп. стр. 302 — записите на кефалијата Грубадин).

¹²³⁾ Я. Шафарик. Натпис на цркви у манастиру Преображења, названом данас Зрзе, код Прилепа. „Гласник Друштва српске словесности“, кн. VI, Београд, 1854, стр. 186.

јали (од Ј. Шафарик и С. Верковиќ) фрлало, како што укажува В. И. Ламански, „нова светлина врз еден од најзамрсените периоди од српската историја, имено од смртта на Стефан Душан до Косовската битка (1389)“, неоспорно сведочело за постоењето на независното кнежевство на Марко. Дури по таа публикација станува можно, при описот на улогата на Марко во периодот од распаѓањето на Српското царство, потпирањето на навистина сигурни податоци, а не врз полулегендарните раскажувања на епските песни и Трношкиот летопис.¹²⁴⁾

В. И. Ламански, потпирајќи се имено врз податоците од изворите, веќе тогаш направил значаен заклучок по однос на причините за популарноста на ликот на Марко во епските песни. Фактот што Крали Марко — е најсаканиот јунак на епосот, пишува В. И. Ламански, „докажува дека раздробувањето на Србија по смртта на Волкашин се темелело не само врз личните интриги и несогласувања на српските велможи, а напротив, врз племенските антипатии или, употребувајќи го изразот на г. Костомаров, врз федеративните стремежи на самиот српски народ. Всушност, во раздорите на српските кнезови, за кои зборува Трношкиот летописец, се гледа некаков антагонизам меѓу југозападната и североисточната гранка на Србите“.¹²⁵⁾ И понатаму В. И. Ламански продолжува: „Воопшто историјата на српскиот народ укажува на значителното преовладување во него на духот на обласниот партикуларизам над општиот дух на внатрешното единство“.¹²⁶⁾

По наше мислење, овие тези за размакот на центробежните тенденции, порастот на локалните, сепаратистички стремежи (се разбира, не на народот, а пред сè на феудалните династи и месната аристократија) по распаѓањето на Српското царство и за влијанието на таа општополитичка опстановка врз симпатиите и антипатиите на народните раскажувачи (во дадениов случај кон Крали Марко) не може да не се признаат за мошне интересни. Тие во значителна мера навистина ги објаснуваат сите оние нејасни перипетии на култот на ликот на Марко во јужнословенската средина во текот на XIV—XVIII в., оние неразбирливи за нас (поради непотполноста или отсуството на извори) згаснувања и нови пламнувања на симпатиите кон тој јунак на епосот популарноста на името на Марко во разни катчиња на Балканскиот Полуостров.¹²⁷⁾ Несомнено е дека премолчувањето, притоа наполно свесно, за кралот Марко во изворите од XIV в. (па и во подоцнежните) честопати било предизвикано од неговата конкретна политика, од неговите заемни односи со соседните владатели, со црковната хиерархија (меѓу другото, со атонските манастири).

¹²⁴⁾ В. И. Ламанский. Сербия и южнославянские провинции Австрии, стр. 55—56.

¹²⁵⁾ Исто таму, стр. 56—57.

¹²⁶⁾ Исто таму, стр. 57.

¹²⁷⁾ Види, на пример: Л. Павловић. Посоч. дело, стр. 241.

Така, на пример, отсуството на сведенија за Марко во другојазичните (венецијанските и дубровничките) документи од тоа време ја има за своја директна причина расположливоста на неговите поседе во внатрешните реони на Македонија, далеку од приморските градови и трговските патишта. Сепак, тешко можеме да ја сметаме за случајна таа важна околност што во сите атонски манастири (посебно — во Хиландарскиот манастир, главната задужбина на српските и македонските управувачи) не останал ни еден документ, ни една дарбена грамота на Марко (природно, ние не ја исклучуваме можноста од изгубување на таквите акти),¹²⁸⁾ ни дури некакво спомнување за поранешните подарувања од Марко на атонските монаси (како што тоа се правело, на пример, во подоцнежните грамоти и списоци во атонскиот манастир Кутлумуш). Во политиката на кралот Марко очигледно, (како впрочем и на цар Урош, кралот Волкашин и другите династи)¹²⁹⁾ имало силни секуларизациони тенденции што се изразиле во ограничувањето на земјишните богатства на црквата и нејзините привилегии, во извонредно острото скратување на новите подарувања во корист на манастирите (пред сè на атонските). Сосем е можно со оглед на тоа и да не можело да има на Атон докази за божемната симпатија на Марко, поради што веќе подоцна хиландарските монаси и морале (заради појавувањето на култот кон Марко) да измислуваат преданија за неговиот гроб во нивниот манастир.¹³⁰⁾

По наше мислење, би било неправилно да не се земе предвид и другиот факт — премолчувањето за Крали Марко во „Историјата“ на Лаоник Халкокондил. Љубопитниот и известен атињанин, кој собирал најразновидни податоци за победоносното напредување на Турците-Османлии на Балканот и за сломот на Византија и на другите христијански држави, знаел за многумина дијадоси и епигони на Душановото царство (тој ги именува, на пример, Волкашин, Угљеша, Богдан, Жарко, „Пладика“ — Бранко Младеновиќ, Лазар, Вук Бранковиќ, „Прељуб“, т.е. Тома Прељубовиќ, браќата Дејановиќи — Јован Драгаш и Константин), па сепак ни еден збор не кажува за синот на наследникот на „Кралот“, т.е. (Волкашин) — Крали Марко.¹³¹⁾ Притоа, таквата неразбирлива неизвесност на Л. Халкокондил, по наше мислење, не можеме да ја припишеме на географската оддалеченост (како што е тоа случај со Балшиќи кои исто така не се нашле на неговиот список на дијадосите) и на недостапноста на тие реони од Балканскиот

¹²⁸⁾ Сп. во нашата статија „К вопросу о датировке некоторых сербских грамот“, стр. 8.

¹²⁹⁾ Поподробно види во нашите работи („Секуларизация в феодальном развитии балканских стран во XIV—XV в.“. М., 1966; „Феудалниот имунитет по распаѓањето на српското царство“. „Историја“, 1969, бр. 2, стр. 43—54).

¹³⁰⁾ Сп.: Л. Павловиќ. Посоч. дело, стр. 240; Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 78—81.

¹³¹⁾ Вди: Loanici Chalcocondylae, . . . Посоч. изд., стр. 28—81.

Полуостров. Напротив, доста подробно раскажување на историчарот за соседите на Марко, Дејановиќи и нивниот роднина Богдан и сјајната карактеристика на Јоан Драгаш¹³²) дозволува да претположимо дека главна причина за „непознавањето“ и премолчувањето на Марко, еден од моќните управувачи на Македонија, биле феудалните караници и непријателството на Дејановиќи со Марко кои, како што ќе се обидеме да покажеме подолу, нашле одраз и во епските песни.

Патем да одбележиме дека ова отсуство на спомнувањето на Марко кај Л. Халкокондил го имало за последица и неоснованото исклучување во историографијата (сè до 60-те — 70-те години од XIX в.) на кралот Марко од бројот на новите феудални династи што се појавиле по распаѓањето на Српското царство.¹³³) Впрочем, таквата неизвесност на Л. Халкокондил не е веќе така чудна ако се потсетиме на тоа дека дури во ктиторскиот запис на Андреаш, братот на Крали Марко, во манастирот Св. Андреј на р. Треска (1389 г.) се спомнати само самиот Андреаш, Волкашин и Елизавета (жената на Волкашин), но сосем не е именуван братот и сизеренот на Андреаш — славниот и моќниот Марко.¹³⁴)

Посочените од нас извори дозволуваат доволно јасно да си го претставиме основното во дејноста на кралот Марко и неговото значење меѓу многубројните наследници на државата на Стефан Душан. Не се потврдува ставот за „незначајноста“ на тој деец што толку многу се раширил во литературата под влијанието на „Историјата на Србите“ на К. Иречек.¹³⁵) Всушност, Марко, еден од врсниците на Урош, во периодот на неговото управување несомнено му припаѓал на бројот на највлијателните дворјани, очигледно на бројот на оние „млади“ велможи чии совети со задолжителство ги примал (по зборовите на летописот) самиот Урош.¹³⁶) Како што е познато, веќе во 1361 г. Марко бил пратеник на царот во Дубровник, а подоцна, по прогласувањето во 1365 г. на неговиот татко Волкашин за крал (т.е. за наследник на Урош и на сето Српско царство) неговата улога уште повеќе пораснува. Не предизвикува кај нас сомнение тоа дека имено во тоа време (1365—1371 г.) Марко се здобива со таква популарност што и во српскиот епос влегол со епитетот „Краљевиќ“. 1371 година — тоа е можеби врвот на сета политичка кариера на Марко: како

¹³²) Исто таму, стр. 81 (Драгаш „по смртта на Жарко беше најдобар од мажите по ум и воено искуство, не отстапувајќи никому во тоа време...“).

¹³³) Види, на пример: А. Мајков. Историја српскога народа (превод Љ. Даничиќ), второ изд. Београд, 1876, стр. 76—86 (Марко е спомнат само како јунак на песните и во фразата за Ровинската битка), сп.: С. Новаковиќ. Срби и Турци XIV и XV века. Београд, 1893, стр. 188—189.

¹³⁴) Љ. Стојановиќ. Стари српски записи... , кн. IV, 1923, стр. 17; Й. Иванов. Български старини... , стр. 129.

¹³⁵) К. Иречек. Историја Срба, т. I, стр. 314.

¹³⁶) „Зборник Константина Иречека“, т. I, 1959, стр. 360—361 (сп.: И. Руварац. О кнезу Лазару, стр. 121—122).

што покажуваат историските извори, тогаш тој учествува во походите на рамна нога со својот татко, а резултат на тоа е неговата нова титула — титулата „млад крал“, т.е. официјален наследник на Волкашин и со самото тоа дури на Урош.¹³⁷⁾

Последново сведоштво (на дури неодамна пронајдениот натпис од 1371 г. во призренската Воведенска црква) ни дава можност сега сосем поинаку да си ги претставиме и реконструираме заемните односи на српските дијадоси по загинувањето на кралот Волкашин во Маричката битка и наскоро потоа смртта на Урош V (1371 г.), одошто се правело тоа порано според други достапни за науката извори. Се покажува дека 1371 г., годината на расцутот на Марковата дејност, означувала и остар пресврт во неговата судбина, крах на неговите блескави планови. Марко, законскиот наследник на династијата Немањиќи (вистина, титулата „млад крал“ тој ја добил најверојатно од својот татко, а не од царот Урош и не со согласност на црковниот собор на царството), бил „измамен“ и „ограбен“, лишен од многу свои „законски“ поседи од разни соперници (како Дејановиќи).¹³⁸⁾

Сепак, по наше мислење, не би било вистина Марко во периодот на неговото прилепско кралство (1371—1395 г.) да го сметаме за „незначаен“ управувач само поради намалувањето на останатите под негова власт земји, како што тоа го правел, на пример, К. Иречек. Навистина, поседите на Марко во тој момент биле, како што се чини, не толку големи како државата на Лазар или Дејановиќи (макар што, на пример, сосем е можно некое време да можеле да му припаѓаат покрај Прилеп и областа на Порече исто така и Охрид, Дебар, дури Скопје и Призрен). Но сето тоа ни најмалку не го лишувало тогаш Марко од звучната слава и, по наше мислење, од веќе доволно широката популарност меѓу оние ситни и средни (делумно дури крупни) феудалци кои се нашле стиснати како резултат на прекројувањето на политичката карта на бившото Српско царство (во 1371 г., по смртта на Урош и Волкашин). Имено, сега, со откривањето на споменатиот погоре призренски натпис, нам ни стануваат поразбирливи и порано загадочните зборови на зетските кнезови Балшиќи кои ја предвидувале во договорот со Дубровник (од 30 ноември 1373 г.) можноста: „ако некој биде цар господар на Србите и властелините и на земјата српска...“¹³⁹⁾ Во тој случај најверојатен (поради својата „легиитимност“) претендент на царскиот трон и власта „кај сите Срби“ бил Крали Марко, „младиот крал“ веќе окружен со ореолот на наследникот на Немањиќи и кралот-маченик (јуна-

¹³⁷⁾ М. Ивановиќ. Посоч. дело (види погоре, заб. 10).

¹³⁸⁾ Проблемите, сврзани со потеклото на Дејановиќи и нивното појавување во својството на самостојни кнезови, сè уште остануваат во голема мера нејасни и неразработени.

¹³⁹⁾ С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава..., стр. 192.

кот на борбата со Турците) Волкашин кој веројатно ги овоплотувал надежите на оние што во времето на беснењето на феудалната анархија и произволот на новите управувачи со тага се секавале за поранешните времиња на единственото Српско царство. Крали Марко закономерно се јавува како поборник на феудалната „законитост“ и „правда“ чии норми тој ги бранел со оружје во раце, борејќи се против своите соседи — соперници.

Имено, таков страшен војник, кој влева страв и почит, се покажува пред нас кралот Марко на портретот од Марковиот манастир: скиптарот-крст Марко го заменил со гол меч (спротивно од својот татко и „христољубивиот“ Урош, Стефан Лазаревиќ, Ѓорѓе Бранковиќ).¹⁴⁰⁾ Имено, таков воинствен крал несомнено им импонирал на многубројните српски дружбеници и кондомиери на што укажува веќе С. Новаковиќ.¹⁴¹⁾ Таков се јавува тој и во српските епски песни, посебно во песната „Урош и Мрњавчевиќ“, сјајна анализа на која дал истакнатиот српски револуционер-демократ Светозар Марковиќ.

Мошне показателно е што С. Марковиќ притоа обрнува внимание, имено, на дадената црта на ликот на Крали Марко кој, по неговите зборови, претставувал „идеал за српската правда во XIV в.“. Всушност, пак, пишува С. Марковиќ, на примерот од оваа песна јасно се гледа дека се тоа — феудални „идеали на правдата на српскиот дворјанин и на царскиот вазал од XIV в.“, дека дури „најдобрите луѓе од тоа време, таквите како Крали Марко, биле заштитници на династијата, а не на народот“.¹⁴²⁾

Не помалку силно е изразена таа страна од епската карактеристика на Марко во познатата песна „Крали Марко и Костадин-бег“. По наше мислење, таа е интересна не толку со конкретните „мотиви на социјалните противречности“ на кои укажува Н. И. Кравцов,¹⁴³⁾ колку со тоа што овде се доволно јасни одгласите од феудалните расправи и династичките сметки на наследниците на Душановото царство. Тие се однесуваат, по наша претпоставка, уште на феудалните инвективи и претензии на блиските и приврзениците на кралот Марко кон неговите источни соседи Дејановиќи, посебно кон моќниот управувач Константин, тесот на византискиот император Мануил II Палеолог.

Погоре веќе спомнавме дека од гледна точка на Марковите „права“ Дејановиќи (Јоан Драгаш и неговиот брат Константин) биле „незаконски“, дрски освојувачи што се осмелиле да се „одделат“ од легитимниот господар и да ги присоединат земјите на

¹⁴⁰⁾ К. Балабанов. Посоч. дело, стр. 52, 54—57.

¹⁴¹⁾ С. Новаковиќ. Срби и Турци. . . , стр. 189, заб. 1.

¹⁴²⁾ С. Маркович. Избранные сочинения. М., 1956, стр. 178—179. Сп.: В. Ѓурић. Народне песме о Краљевићу Марку. Београд, 1951, стр. 20—21. (Ѓуриќ ја толкува овде Марковата позиција како стремез кон заштита на единството на Српската држава, т.е. како единствено правилно и прогресивно становиште во тоа време).

¹⁴³⁾ Н. И. Кравцов. Идејное содержание сербского эпоса, стр. 320.

низа негови поранешни велможи (на пример, на деспот Оливер) и дури некои поседи на самиот крал Волкашин (пред сè — областа Мориово што се простира источно од Прилеп). Со отимањето на Мориово и Тиквеш од Дејановиќи Марко морал да го почувствува влијанието од непосредното соседство на поседите од самиот Константин на десиотен брег на Вардар што за време животот на неговиот брат и сизерен Јоан Драгаш сочинувале посебен феуд¹⁴⁴) (сè до 1377 или 1378 г., кога по сè изгледа умрел храбриот и успешниот постар Дејановиќ).

Во што се состои, пак, конкретната содржина на песната „Крали Марко и Костадин-бег“? Како што е познато, Марко го обвинува Константин за три „нечовештини“ — неправедни и нечовечни постапки. Тој го прекорува помладиот Дејановиќ за навредувачко и дволично поставување со некои „двајца сирачиња“ кои Константин ги протерал, а потоа (облечени по господски од кралот Марко, најадени и примени љубезно) ги пречекал со почит, примајќи ги за кнежевски деца. Константин, се вели во песната, неправедно ги претпочита „новите господари“ кои тој ќе ги стави повисоко од „старите господари“ што ја изгубиле својата држава, своето богатство. На крајот Константин е обвинет и за тоа што на неговата трпеза ги нема ни таткото ни мајката, макар што тие се живи.

Да ги разгледаме поподробно сите тие обвинувања на Константин од Марко што, како ни се чини, позволуваат да ја реконструираме вистинската историска основа на оваа песна која и покрај трагите од подоцнежната обработка и осмислување од народните пеачи (на пример, како резултат на тоа треба да го сметаме појавувањето на зборовите за празникот на Константин — „славата“), сепак зачувала сосем реални одгласи за непријателството на двата феудални рода — Мрњавчевиќи и Дејановиќи. Нејзината содржина можеби дури дава некои основи за доста точната датировка на онаа „првобитна“ песна што била посветена на тие сижеа.

Всушност, како што веќе укажавме погоре, честата смена на феудалните династии и промените на политичката арена од тие реони на Балканскиот Полуостров ја имале за обична последица деградацијата на многумина кнезови и велможи, кои некогаш ја губеле не само државата, но и животот. Што се однесува, пак, на тие области од бившото Душаново царство, ова спротивставување на „новите“ и „старите“ господа имало и дополнителна нијанса, мошне неповолна за Дејановиќи и, природно, среќна за Марко во тие години (1377—1379) кога тронот на Дејановиќи почнал да се ниша...

¹⁴⁴) С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава... стр. 513—514 (за нејзината датировка види во нашата работа „К вопросу о датировке некоторых сербских грамот...“, стр. 16—19); Р. Грујиќ. Руска властелинства по Србији у XIV и XV веку. „Историски часопис“, кн. V. Београд, 1955, стр. 62.

Веројатно, имено, во тоа време поради загадочната смрт на Јоан Драгаш и симнувањето на сојузниците на Дејановиќи — Мануил II и Јоан V (како резултат од превратот на Андроник IV) положбата на Дејановиќи станала толку слаба и лабилна што биле потребни нови богати подарувања на атонските манастири (пред сè — на Хиландарскиот) и на световниот феудален staleж. Тогаш, пак, за зацврстувањето и „осветувањето“ на затемнетиот авторитет на браќата Дејановиќи станало неопходно појавувањето на нивната мајка — царицата Евдокија во својството на сорегентка.¹⁴⁵⁾

Сосем е разбирливо што во таквата опстановка за власта на Дејановиќи можеле да бидат извонредно опасни претензиите на „сираците“ — наследници на еден од највлијателните велможи на Душан, деспотот Оливер кој имал поседе во реонот на Штип и Лесново. Овие претензии на синовите на Оливер можеби се потпирале тогаш на поддршката на Марко за кого, се разбира, било корисно ослабувањето на Дејановиќи. Затоа тој можел да му го спротивстави на Константин „деградираниот“ кнез Оливеровиќ (деспотот Дамјан кој се наоѓал во почетокот на 1379 г. на дворот на зетскиот кнез — во својството на поверлива личност на вдовицата од Горѓе Балшиќ — Теодора и нејзиниот брат Балша II¹⁴⁶⁾ или некој од браќата на Дамјан Оливеровиќ — Дабижив, Крајко, Русин, Оливер).¹⁴⁷⁾ Токму поради постоењето на наследниците на Оливер била направена и следната мотивација во дарбената грамота на Константин Дејановиќ на Хиландар (од 15 август 1381 г.) за предавање на тој атонски кат од Лесновскиот манастир изграден во 40-те години од XIV век од Јоан Оливер. Како што гласи грамотата, Лесновската црква „и порано била хиландарска, и повторно со времето била одделена и како што рекла деспотицата на деспот Оливер на смртта и со синовите свои Крајко и Русин, таа црква пак му припаѓа на Хиландар“. Во согласност со тоа „благоверниот господин“ Константин, откако се посоветува (што е мошне значајно) со „госпоѓата и мајката на мојата царица кира-Евдокија“, решил да му го предаде на Хиландар Лесново, така како што и „порано му ја дал деспотот Оливер црквата погореспомената на Хиландар“.¹⁴⁸⁾

Таквото повикување на волјата од вдовицата на деспотот Оливер и неговите синови Русин и Крајко, како што ни изгледа служи како нов доказ за тоа дека во разгледуваната песна Марко сосем не изложува шаблонски мисли за моралот, а всушност ова

¹⁴⁵⁾ Сп. во нашата статија „К вопросу о датировке некоторых сербских грамот. . .“, стр. 17.

¹⁴⁶⁾ Љ. Стојановиќ. Старе српске повеље и писма, кн. I, д. 1. Београд, 1929, стр. 108.

¹⁴⁷⁾ Сп., на пример: Б. Ферјанчиќ. Деспоти у Византији и јужнословенским земљама. Београд, 1960, стр. 161, заб. 23.

¹⁴⁸⁾ С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава. . . , стр. 454.

сиже од песната имало конкретна содржина насочена против соседот на Крали Марко — Константин Дејановиќ. Уште повеќе, врз основа на таа грамота од 1381 г. може да се претпостави дека во тоа време спорот на Константин со наследниците на Оливер главно веќе се завршил (во корист на Дејановиќ), позициите на Константин во целост се зацврстиле и тој веќе сметал за можно да располага со задужбината на Оливер не водејќи сметка за останатите во живот Оливеровиќи. Таквата претпоставка станува мошне веродостојна ако се земе предвид дека по таа грамота (и воопшто по 1381 г.) се прекинуваат толку штедрите подарувања од Дејановиќ на атонските манастири, дека во тој христовул царицата мајка Евдокија се појавува не во својството на главна регентка или сорегентка на своите синови, а само како лице што може да даде корисен совет (додека порано, во 1377—1379 г. грамотите се издавале од нејзино име — во прв ред — и од нејзините деца).¹⁴⁹⁾ Одигрувајќи ја предназначената нејзе улога, Евдокија исчезнува од политичката сцена оставајќи му на својот син Константин стабилизирани (но, можно е, донекаде смалено за сметка на веројатното отстапување на кралот Марко на поседите од десниот брег на Вардар) кнежевство.

И макар што непријателството на Крали Марко и Дејановиќи тогаш донекаде стивнало и ослабело (можеби како резултат на некаква спогодба меѓу Константин и Марко), песната испеана во врска со таа несомнено сензационална во тоа време караница поради наследството, продолжувала да постои... И покрај тоа што конкретните алузии и прекори на таа песна (или дури, веројатно, на група песни од една содржина) со текот на времето ја губеле својата насоченост, разбирлива само за современниците на Марко, сепак тоа сиже се зачувало поради мошне привлечните морални принципи и оној ореол што го придобивал епископот Марко Крали како заштитник на правдата. Интересно е што во дојдената до нас варијанта на песната нејзината композиција не е сосем верна од гледна точка на моралот што тогаш доминирал (на прво место се прекорите за неучтивост кон сираците и дури на трето место — обвинувањето за непочитување кон родителите, притоа формулирано мошне кусо што можеби се јавува како последица од преработката или прекинувањето на првобитната варијанта на разгледаната песна).

На тој начин посочените погоре историски сведоштва ни овозможуваат песната „Крали Марко и бег-Костадин“ да ја ставиме во бројот на оние епископски текстови кои, како, на пример, песните за односите на Марко со неговата жена, „претставуваат

¹⁴⁹⁾ Врз оваа основа, изгледа, може да се уточни и датата на II Архилевичка грамота која поскоро можела да биде издадена во 1378—1379 г. одошто во 1381 г. (сп. во нашата статија „Вторая Архилевичкая грамота как исторический источник“. Зб. „Источники и историография славянского средневековья“. М., 1967, стр. 86—87).

одраз на реалното во животот на јунакот“.¹⁵⁰) Кон оваа група сичеа од песните што раскажуваат за жените на Марко и го вклучуваат, меѓу другото, мотивот за неверната жена, се придружуваат и познатите епски описи на борбата на Марко со управувачот на градот Костур Мина, грабнувачот на Марковата жена (како соперници на Марко се јавуваат овде исто така Беле и Гино Арнаутче),¹⁵¹) Да го разгледаме поподробно ова епско сиче кое по наше мислење е многу интересно поради неговата извонредна постојаност и постоење (сè до ново време) дури во муслиманската средина на некои реони од Југославија.¹⁵²) Можни се сопоставувања и толкувања на тоа сиче и врз материјалот од историските првизвори од крајот на XIV в.

Да потсетиме дека во постојната литература веќе не еднаш е одбележувана „блискоста на историските настани во песната „Марко и Мина од Костур“,¹⁵³) но сепак констатирајќи го ова обично доаѓале до мошне избрзани и површни заклучоци за сметка на историската основа на тоа сиче. Обично се повикуваат на хрониките на М. Орбини и Музаки што раскажуваат за борбата за г. Костур меѓу кралот Марко и Балша II или албанскиот кнез Андреа Музаки¹⁵⁴) и тие настани ги датираат мошне различно (1372, 1380—1381¹⁵⁵) и дури 1350—1352 г.). Освен тоа таквите мислења честопати се дополнуваат со стереотипниот заклучок дека „Мина од Костур во историјата не е познат“,¹⁵⁶) што од своја страна дава можност за фактички целосно одречување на историската база на дадената песна како божем преполнета со анахронизми и грешки.¹⁵⁷)

Анализата на таа песна, зачувана во цела низа варијанти од различни времиња, овозможува како што ни се чини да дојдеме до другото гледиште — по однос на историската веродостојност на даденото сиче и прототипот на личноста што овде се појавува — Мина од Костур. Несомнено е дека во многу што — како причина за разликите и противречноста на погоре предвидените

¹⁵⁰) Види, на пример: Й. Иванов. Българските народни песни. София, 1959, стр. 264.

¹⁵¹) Исто таму, стр. 265.

¹⁵²) Види: A. V. Lord. The singer of Tales. Cambridge, Mass. 1960, стр. 73, 113—117, 236—241 (за песните „Марко и Нина од Коштун“ што добиваат нова локализација — во Херцеговина, кај Столац, место Костур).

¹⁵³) Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 116.

¹⁵⁴) Види, на пример: A. Soerensen. Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung. . „Archiv für slavische Philologie“, Bd. XV, Hft. 2. Berlin 1892, стр. 218; М. Г. Халанский. Посоч. дело, т. 3, 1895, стр. 590, 617; А. Гаврилович. Посоч. дело, стр. 122—128; Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 599; „Сербский эпос“, т. I, стр. 351 (сп.: К. Жиречек. Историја Срба, т. I, стр. 315).

¹⁵⁵) Всушност, овде е печатна грешка, треба: 1380—1382 г. (види „Сербский эпос“, т. I, стр. 351).

¹⁵⁶) Н. И. Кравцов. Сербские юнацкие песни, стр. 599; „Сербский эпос“, т. I, стр. 351; И. Н. Голенишев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 326.

¹⁵⁷) И. Н. Голенишев-Кутузов. Эпос сербского народа, стр. 326.

оценки на песната треба да го признаеме фактот што меѓу научниците немало согласност во заклучоците при барањата на прототипот на Мина кој посебно затоа и бил прогласуван за „неисториска“ фигура. Меѓутоа, самиот текст на песната (разликите во варијантите во дадениов случај не се суштествени) дава недвосмислен одговор на прашањето за тоа, кој бил костурскиот управувач Мина (во приморските варијанти на песните — понекогаш Миња, Михна, во подоцнежните, искористени од А. Лорд, — Нина). Нема сомнение дека е Мина — Турчин (патем речено, така смета и Н. И. Кравцов),¹⁵⁸⁾ турски феудалец, намесник на пограничните турски поседи во Македонија и Албанија (со резиденција во Костур).

Посебно во корист на таквото тврдење зборува и фактот што според песната самиот семоќен султан (т.е. Бајазид I Илдриш — „Молња“) се воздржува од накажување на Мина кој ги ограбил поседите на неговиот верен вазал Марко. Тој фактички се откажува да помогне против навредувачот на Марко, согласувајќи се да му даде на Марко само 300 јаничари (во друга варијанта — Халил-ага со 30 јаничари), а како замена за воената поддршка му ветува штедри подарувања и богати дворци. Ако се потсетиме на околностите од турската експанзија на Балканот во XIV—XV в., кога османлиите користеле секаква караница и размирица на месната аристократија, со задоволство поддржувајќи ги своите вазали и сојузници, то не може да не се признае таквото поведение на султанот за неразбирливо во кој и да е случај, освен во погоре посочениот (дека е Мина — моќен турски паша, а сосем не некакво ситно кнеже од бројот на албанските династи — Музаки или Гропа, или Балша II Балшиќ). Да одбележаме, исто така, дека во една приморска варијанта на дадената песна, без оглед на забележливите подоцнежните искривувања (на пример, апсурдното наименување на Мина Костуранин за „војвода унгарски“, а неговата земја за — „унгарска земјица“), се зачувало спомнувањето на Мина како „Турчин јунак“.¹⁵⁹⁾

На овој заклучок ни најмалку не му противречат и другите реалии на песната кои сосем не можат да се сметаат за неверојатни. Така, имено, може, по наше мислење, да му се верува на именувањето на турскиот султан (во текстот објавен од В. С. Караџиќ) — Пајазет, т.е. Бајазид. Од историските извори е познато дека „Марко почнал да учествува во воените походи на Османлиите дури во времето на владеењето на Бајазид [Бајазид I, кој стапил на престол во 1389 г. — Е. Н.], додека на крајот не нашол смрт во една битка во Валахија“¹⁶⁰⁾ во време на редовниот

¹⁵⁸⁾ Н. И. Кравцов. Идејно содржание сербскогo епоса, стр. 313.

¹⁵⁹⁾ Види, на пример: М. Панѓић. Народне песме у записима XV—XVIII века. Београд, 1964, стр. 147 (сп. исто така стр. 145).

¹⁶⁰⁾ К. Јиречек. Историја Срба, т. I стр. 315.

поход на Бајазид против христијанските балкански владетели. Со други зборови, сосем е прифатлива претпоставката дека Марко, исто како и Мануил II Палеолог, бил принуден да земе учество во походите на Бајазид во Мала Азија веднаш по Косовската битка, кога султанот почнал да ги покорува и отстранува разните турски господари и ситни феудалци, а во исто време да ги потчинува последните византиски градови во Азија.¹⁶¹⁾

Со други зборови, таквите спомени и преданија за азијатскиот поход (или походи) на кралот Марко во периодот 1390—1392 г. можеле да најдат одраз во раскажувањето на таа песна за тоа, како на Марко му се паднало „да војува во земја арапска лута“ (т.е. некаде во Мала Азија, можно е на границите од арапско-епипетската држава на Мамелуците која тогаш ја вклучувале Сирија и југоисточниот дел од Мала Азија).¹⁶²⁾ Меѓу другото, тешко може да се признае за точна изјавата дека божем „историскиот Марко не поддржувал дипломатски или пријателски односи со унгарскиот двор“ (како што зборува за тоа посочената песна), а „Сибињанин Јанко (Хуњади Јанош) не бил современик на Крали Марко“.¹⁶³⁾ Во историографијата веќе одамна е раширено гледиштето дека Јанош Хуњади (Гунијад или Јанко од Хунедоара) се родил околу 1387 г.,¹⁶⁴⁾ според тоа бил еден од помладите современици на кралот Марко. Појавувањето на Хуњади во таа песна претставува најверојатно подоцнежнo дополнување, интерполација која очигледно се однесува на средината или втората половина на XV в., на времето од најголемата популарност на Хуњади како зачетник на борбата против Турците.

Не поуверлив се покажува и заклучокот за божемното отсуство кај Марко на врски со Унгарија. Овој заклучок ние не можеме да го поддржиме не само затоа што податоците од историските извори за ова прашање се скудни, но и поради постоењето на определени сведенија што зборуваат во корист на таквите врски. Тешко, на пример, може да се смета за случајно тоа што по смртта на Марко неговите браќа (Андреаш и Димитрија) се нашле, имено, во Унгарија каде станале поверливи личности и чиновници на кралот Сигизмунд (на крајот од XIV и почетокот на XV в.),¹⁶⁵⁾ а не се сокриле, да речеме, во Србија, Босна, не се упатиле во Албанија, Далмација, на Атон, во Константинопол или, најпосле, не останале во турските поседи на Балканот како

¹⁶¹⁾ Види, на пример: Г. Острогорски. Историја Византије. Београд, 1959, стр. 508; Ducas. *Historia turco-bizantinā* (1341—1462), ed. V, Grecu, București, 1958, стр. 39—41, 75—77; „Архив К. Маркса и Ф. Енгелса“, т. VI. М., 1939, стр. 181—182.

¹⁶²⁾ Сп.: И. Н. Голенищев-Кузузов. Эпос сербского народа, стр. 326.

¹⁶³⁾ Исто таму.

¹⁶⁴⁾ Види, на пример: „Архив К. Маркса и Ф. Енгелса“, т. VI, стр. 195.

¹⁶⁵⁾ К. Жиречек, Историја Срба, т. I, стр. 315.

обични вазали на султанот. Слично се случувало тогаш со „многумина господари“ (христијански велможи) што го изгубиле својот положај при нападот на семоќниот Бајазид I.¹⁶⁶)

Со тоа сепак не се исцрпуваат индиректните сведоштва што можат да се протолкуваат во корист на веројатните (особено — за периодот од 70-те и 80-те години на XIV в., до признавањето од Марко на вазалната зависност од Осмалиите) негови врски со Унгарија. Посебно ќе укажеме на одамна објавениот надгробен натпис од Охрид кој гласи дека во 1379 г. умрел некој Остоја Рајаковиќ, „со погусло Угарчиќ“ [т.е. син на Унгарец. — Е. Н.] и роднина на кралот Марко, зет на жупанот Гропа“ (тогашниот управувач на Охрид).¹⁶⁷) По наше мислење, самиот факт на појавувањето тогаш во Охрид на Остоја Рајаковиќ, кој дошол дури до угледно родство со Марко и Гропа, може да се смета како показател на некои (можеби постигнати преку посредување на унгарските вазали — Босна и Дубровник) заемни пријателски односи на Марко со Унгарија. Таквото тврдење нам ни се чини правилно независно од тоа ќе го сметаме ли прекарот „Угарчиќ“ за обичен прекар, кој има корен очигледно во неговата поранешна татковина,¹⁶⁸) или пак за фамилијарно име кое укажува на неговото потекло од херцеговското племе Угарчиќи (во околината на Невесиње во крајот на XIV в.).¹⁶⁹) Како што е познато, во тој период такви врски се стремеле да воспостават со Унгарија и други јужнословенски управувачи, на пример, кнез Лазар, бугарските цареви, можно е и Вук Бранковиќ, што од своја страна предизвикувало репресии од султанот.

Некакви унгарски врски на Марко се провлекуваат во стихотворната хроника на Јерак (крајот на XVI в.) кој можеби ги црпел своите материјали и од некои грчко-словенски преданија од XV—XVI в. Така, Јерак раскажува дека византискиот император со помошта на турскиот одред, испратен од Мурат I, извојувал големи победи во Бугарија и Србија, поразувајќи ги меѓу другите и „синовите на пеоните [т.е. на Унгарците. — Е. Н.] . . . и Марко Крамбовиќ (така!), најглавниот од велможите и водачите на Пеоните“.¹⁷⁰)

Се разбира, не мораме исцело да му веруваме на ова соопштение на Јерак, кое несомнено го подразбира Крали Марко, зашто во него можеле да бидат одразени подоцнежните и во многу што легендарните претстави на византиската и повизан-

¹⁶⁶) Сп.: С. Новаковиќ. Законски споменици српских држава. . . , стр. 524.

¹⁶⁷) Види, на пример: Ѓ. Иванов. Български старини. . . , стр. 39.

¹⁶⁸) V. Putanec. Postanak riječi poguslo (Ohrid, 1379). „Slovo“, t. 15—16. Zagreb 1965, стр. 204—206.

¹⁶⁹) К. Лиречек. Историја Срба, т. II, стр. 147 (како што е познато името Остоја воопшто се зачврстило претежно во Босна, а исто така во Зета).

¹⁷⁰) Види, на пример: В. В. Качановский. История Сербии с половины XIV до конца XV в., т. I, Киев, 1899, стр. 309.

тиската грчка средина за постојаните заеднички дејствија на Србите и Унгарците против Турците.¹⁷¹⁾ Сепак таа традиција од своја страна дава основа да се посомневаме во правилноста на тврдењето за фантастичноста и антиисторичноста на унгарските врски на кралот Марко. Воопшто, на авторите на песната „Марко и Мина од Костур“, на непознатите народни пеачи и раскажувачи не можеме да им ја одречеме значителната известност што се изразила исто така и во интересниот детал — спомнувањето на женидбата на унгарскиот крал, хронолошки мошне блиска до намераваниот поход на Марко во Азија (како што е познато Сипизмунд Луксембургски се оженил во 1386 г. за Марија Унгарска и потоа самиот бил провозгласен за крал на Унгарија). Заслужува внимание и тоа што за таа свадба на кралот на Унгарија, во чие венчавање учествувал Марко, се зборува не само во варијантата од песната издадена од Вук Караџиќ, туку и во другиот, бокељскиот текст од првата половина на XVIII в.¹⁷²⁾

Во постоењето на цврста историска основа во таа песна најпосле нè уверува и сведоштвото на еден венецијански документ (од 14 ноември 1392 г.) за моќниот турски намесник во Албанија и јужна Македонија некојси Мунух кој, како што ние претпоставуваме, бил прототип на епискиот Мина од Костур. Во таа инструкција од владата на Венеција посебно се наложувало месните чиновници од албанските поседи на републиката (реонот на г. Дурес) да се потрудат да постигнат воспоставување на повеќе или помалку подносливи и мирни односи со соседните турски погранични воени старешини, потсетувајќи ги притоа за мирот склучен меѓу Бајазид I и Венеција. Особено требало да се постига кај околните турски управувачи осигурување на безбедност за трговците и нивните стоки, непречено движење по трговските патишта од што, имено, „нивниот господар и тие самите можат да добијат големи користи“. „Ако пак — гласела инструкцијата — соседните Турци немаат слобода [на дејствијата] во таа смисла, тогаш за тоа би требало да се извести Мунух или некој друг влијателен Турчин“ за да се постигне саканото...¹⁷³⁾

Како што се гледа од овој документ, Мунух бил несомнено влијателен турски намесник на едно од блиските упоришта на Османлиите во Румелија (по сè изгледа — на Касторија), т.е. на Костур, заземен од Турците веројатно во 1385 г.¹⁷⁴⁾ Во полза на тоа зборува и посебното внимание на Венеција кон трговските патишта, најверојатно, по наше мислење, кон воспоставувањето на

¹⁷¹⁾ Сп.: Н. Радојчиќ. Грчки извори за Косовску битку. „Гласник Скопског научног друштва“, кн. VII—VIII, 1930, стр. 170—171.

¹⁷²⁾ М. Панѓић. Посоч. дело, стр. 143.

¹⁷³⁾ S. Ljubić. Посоч. дело, т. IV, стр. 300.

¹⁷⁴⁾ С. Новаковић. Срби и Турци... стр. 244; Љ. Лапе. Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ. Скопје, 1959, стр. 141 (сп. „Повесть о Скандербеге“. М.—Л., 1957, стр. 62, каде од А. Буда е дадено неточно датирање на заземањето на Костур од Турците 1379 г.)

поранешното значење на старата магистрала (римската „Виа Егнација“) што го сврзувала Дурес (Дурацо) со Солун. Во исто време самата краткотрајност на престојот на Мунух на историската сцена, и покрај сета негова моќ, некако наведува на мислата за можноста него да го сметаме за прототип на епскиот Мина. Навистина, името Мунух (се разбира, веројатно се некои искривувања на името поради другојазичниот, нетурскиот извор и неточноста на неговото прочитување и предавање од преписувачот) не се среќава повеќе во венецијанските акти, го нема и во византиските споменици изучени од Г. Моравчик.¹⁷⁵) Најпосле посочениот документ како да дава основа да судиме за некакви одземања од Турците на земјите на Марко што граничеле од север со споменатата трговска магистрала. Во инструкцијата и предвидена можноста за обрнување само кон Мунух или друг турски феудалец и затоа во неа не се спомнува кралот Марко, што е во дадениов случај можно за венецијанскиот акт. А сето тоа, пак, е во согласност со податоците од разгледуваната песна за некаквиот самоволен напад на Мина на Марковите поседеи.

На тој начин, приведените овде материјали од историските извори, како современите на кралот Марко, така и подоцнежните, по наше мислење доволно уверливо сведочат за постоењето на реалната историска база во некои епски песни што го воспеваат Крали Марко (посебно во песните „Крали марко и Констандин-бег“ и „Марко и Мина од Костур“). Од своја страна ова очигледно може да се смета како показател за необичната постојаност на таквите, историски доста веродостојни песни што се појавиле, судејќи по нивната содржина, уште при животот на Марко или (како, на пример, песната „Марко и Мина од Костур“) можеби наскоро по неговото загинување на Ровине (1395 г.).

* * *

Како што беше покажано погоре, разгледувањето на прашањето за историзмот на јужнословенскиот епос, на проблемот за историската веродостојност на дојдените до нас епски текстови сосем не може да го сметаме за завршено, кое веќе дава конечни и неоспорни решенија. Спецификата на зачуваниите историски првоизвори и нивната малубројност нè тераат многу повнимателно да се однесуваме кон тие (понекогаш нејасни и искривени) соопштенија за минатото на јужнословенските народи што ги донел до нас епосот и во исто време да допуштиме постоење на многу поконкретна и реална историска основа во некои познати песни, одошто се сметало порано.

(Превел од руски јазик: Е. Кафеџиски)

¹⁷⁵) G. Moravczik. Byzantinoturcica, Bd. II, Berlin, 1958,